

DYNAMISCH PERSPECTIEF

De waarde van grond

Ledenblad van de Vereniging voor
Biologisch-Dynamische Landbouw & Voeding

40 jaar **BD-Grondbeheer**

Aarden

Het is midden augustus, droog en heet. Ik rij langs de hectare lage kassen, en parkeer de auto op de houtsnipper oprit. Op het naastgelegen perceel staat de beregening aan, want Bernd heeft net kool geplant. Toen ik eerder in het jaar hier in Rummen, Vlaanderen, was voor Collegiale Toetsing stond er nog rogge. We klommen toen allemaal op het dak van de zeecontainer-schuur om over het nieuw verworven veld te kijken. Als collega boeren en begeleiders proefden we het geluk, een perceel van 1 hectare direct naast de kassen en de caravan-woning, ideaal voor teelt in de groentepakketten van Bernd en voor de bloemen van Rosette. Tot heden hebben zij ieder en daarna samen op verschillende plekken geteeld, telkens op land van een ander. Nu is er eindelijk eigen land in zicht. Langzaam komt alles samen op één plek met meer zekerheid maar ook met nieuwe vragen.

In augustus is de rogge geoogst en kunnen zij voor het eerst gaan telen. De net geplante kool wordt beregend zodat ze wortel kan schieten. En ik kom bij Bernd en Rosette omdat zij reageerden op mijn oproep in het Jaarverslag 2017 over "dat samenwerken 'onderhoudsbemesting' nodig heeft." Hun vraag aan mij was: hoe kunnen wij hier ieder voor zich en samen wortel schieten?

Het bedrijf van Bernd, 'Bio bij Bernd' is als naam gebonden aan de persoon, niet de plek. Logisch, de plek was tot nu toe onzeker. De klantenkring en naamsbekendheid groeit, maar misschien zit die naam nu iets gezamenlijks in de weg? Rosette is

verbonden met bloemen en wil haar activiteiten met bloemen uitbreiden zodat er een onderneming ontstaat. Wat is haar zichtbaarheid naast Bernd? En hoe kan de nieuwe plek haar identiteit zichtbaar maken in waar zij *samen* voor staan?

De eerste strijd is altijd om duurzaam toegang tot land te krijgen. Maar in de vele projecten waarin meerdere (jonge) mensen betrokken zijn, is de volgende uitdaging om gezamenlijk en gelijkwaardig te aarden op die nieuwe plek, zonder de individuele behoefte en ontwikkeling te negeren.

Bernd en Rosette werken ieder op eigen kaarten uit wat deze plek voor hen betekent. "Groeiplek, Klein Paradijs." Ze lezen het aan elkaar voor en zijn geraakt door de gekozen woorden. Al spelend met de woorden ontstaat een gezamenlijke visie en een duidelijk gezamenlijk doel. Nu nog een nieuwe naam. Ze zijn ervan overtuigd dat die geboren wordt als in hen gaat leven wat in dit gesprek ontstond. 🌱

Wil je ook meedoen met BD-beroepsontwikkeling, bijvoorbeeld met een intervisiegroep, boerenbezoek of coaching? Kijk op www.bdvereniging.nl voor een groep bij jou in de regio of speciaal voor jou zoals voor jongeren, imkers of landbouw en zorg.

Petra Derksen

is zelfstandig ondernemer op Ekoboerderij de Lingehof in Randwijk en bestuurslid van Demeter Internationaal.

4 Bedrijfsovername Hansketien

11 Column Kalle: Zandhagedis

12 BD-Grondbeheer verlegt grenzen

16 Driegeleding: de waarde van grond

18 Kijkje onder de grond: doos

20 Voeding: Tuingoed Bonatèr

24 Financieringspioniers: De Es

26 De Meander, De Hooilanden

27 De Eemstuin, De Beersche Hoeve

28 De Oosterwaarde

29 Remeker

30 Parel: De aarde is van iedereen

31 De Nieuwe Ronde

32 't Leeuweriksveld

34 Vrije Grond

36 Lucht, water en aarde bezitten?

Bedrijfsovername
lastig met hoge grondprijzen

De bodem is de basis

Machtige hoorns, een doordringende blik. De dekbok op geitenboerderij Hansketien leeft zich uit op de oude autoband in zijn hok. Want hij komt van elders, en is gewend uit de hand de geiten te dekken. Dat was niet de gewoonte op Hansketien, waar de bok tijdelijk onderdeel uitmaakt van de kudde en waar de geiten niet keurig stil blijven staan. **Bedrijfsovername: even wennen voor boer en bok.** Tekst | Monique Hospers-Brands en Maria van Boxtel Foto's | Hansketien en Dick Boschloo

< Peter Govers geeft opvolger Liesbeth Brands-Hospers nog wat aanwijzingen

In het prachtige Drentse landschap grazen 160 geiten als een witte wolk op het groene gras. De nieuwe bok op Hansketien moest vast ook wennen aan de pittige dames. Nieuwe boerin Liesbeth Brands vertelt: “onze geiten hebben horens. We zien dat horens belangrijk zijn voor de onderlinge verhoudingen in de kudde. De rangorde is duidelijk, daar hoeven onze dieren niet meer om te vechten. Volgens de slager hebben onze geiten - met horens - minder blauwe plekken dan geiten uit een onthoornde kudde.” De verhoudingen in de kudde leren de dieren al jong. “Onze geiten lammeren af in de kudde en de lammeren blijven drie dagen bij de moeder. De sociale verhoudingen in de kudde zijn dan al bekend.” Daarna volgt opfok in groepshuisvesting. “In de zomer gaan de geitenlammeren de wei in. De bokken blijven aan huis, met een weide-uitloop, en worden op ons eigen bedrijf afgemest.” Een lam krijgen is zwaar voor een geit, dus dat wisselt Hansketien af. “Om het jaar worden de geiten gedekt, ieder jaar ongeveer de helft van de kudde. De dieren geven dan twee jaar melk. Daardoor kunnen wij ook in de periode van droogstand blijven melken en kaas maken.” Geitenhouders Peter Govers en Ina Eleveld bouwden hun bedrijf Hansketien de afgelopen 30 jaar zorgvuldig op. Een eigen kaasmakerij van fetakaas onder de naam GRIE

en verkoop van heerlijk mals vlees van Chevonsbokjes vormden de economische basis. Kwalitatief hoogstaande producten die goed in de markt liggen. Afgelopen voorjaar waren Peter en Ina bijna genoodzaakt Hansketien te verkopen aan de reguliere landbouw. Want eerdere pogingen om het bedrijf biologisch-dynamisch over te dragen mislukten vanwege allerlei omstandigheden. Gelukkig vonden ze in Liesbeth en Monique Brands-Hospers en Martijn Stam een drietal opvolgers met dezelfde idealen. Ina is opgelucht: “Wij wilden, dat de bedrijfsvoering op z'n minst biologisch zou zijn. Nu kunnen we overdragen aan mensen uit het biologisch-dynamische circuit. Dat scheelt een hoop. Je spreekt als het ware dezelfde taal.”

Overname financieren

De drie overnemers, Liesbeth en Monique Brands-Hospers en Martijn Stam, zagen de kracht en de kwaliteit van Hansketien. Monique: “Maar door de torenhoge grondprijzen leek aanvankelijk een overname niet haalbaar. Boeren worden bijna gedwongen tot intensivering en schaalvergroting. Daardoor wordt duurzame, grondgebonden en biologisch-dynamische landbouw erg moeilijk, zeker als een bedrijf overgenomen moet worden.” Met doorzettingsvermogen en ondernemerschap is het gelukt de overname te financieren. De nieuwe boeren brachten zelf 10% eigen vermogen mee, waar minimaal 30% gewenst is om met de bank in gesprek te kunnen gaan. “Daarom

was er creativiteit nodig. Ons eigen vermogen konden we verhogen door een eerste crowdfunding onder consumenten. We kregen ook geld van mensen die de producten van Hansketien al jaren kopen, echt geld met een warm hart voor de boerderij.” Ook Stichting Sleipnir investeerde mee, en de oude eigenaren Peter en Ina door een deel uitgestelde betaling te accepteren. Daarnaast financierde groothandel UDEA een deel van de grond. “Vijf hectare grond

Peter Govers en Ina Eleveld

heeft groothandel UDEA voor ons voorgefinancierd, zij wilden onze kaas in hun Ekoplaza winkels niet graag verliezen. Met een crowdfunding door klanten van alle natuurvoedingswinkel gaan we die grond weer terugkopen. Deze actie gaat in de eer-

ste maanden van 2019 van start, met een aftrap op de Bio-beurs. Daar kan iedereen straks aan meedoen.” Als de grond weer bij Hansketien is getrokken, heeft Hansketien voldoende eigen vermogen voor een banklening. “Het Nationaal Groenfonds zorgde voor de klap op de vuurpijl door de overbrugging te financieren.”

Overdracht voorbereiden

Peter en Ina vonden in de overdracht het geheel belangrijk. “Je moet naast de land-

voor onze nieuwe plannen.” Peter en Ina concludeerden al vlot dat voor een opvolger lastig zou worden om het hele bedrijf in één keer over te nemen. “Dat idee hebben we ook direct laten varen en we zijn verder gegaan met een minimum variant voor de boerderij: de grond direct aangrenzend aan de boerderij is ter overname en de rest (ongeveer de andere helft) hoeft niet overgekocht te worden, maar blijft voorlopig ons eigendom en is desgewenst beschikbaar ten behoeve van Hansketien. “Bij de bereke-

onze nieuwe woning naast het bedrijf zelf bouwen en nu een voorlopige woning hebben. Zelf bouwen gaan niet zo snel zodat we niet direct het geld op de bank hoefden te hebben staan. Daardoor konden we een uitgestelde betaling van drie jaar voor een gedeelte van de grond aanbieden.” Peter en Ina wilden ook schuldenvrij vertrekken van Hansketien en een nieuw huis kunnen bouwen. “We hebben hard gewerkt en gaan niet ergens in een huurhuisje verpieteren. We hebben dus een taxatie laten uitvoeren

bouw ook de cijfers goed doorgronden.” Ina ging zelf aan het rekenen. “Ik maakte een prognose voor Hansketien: als het doorgaat, wat verdien je dan? En wat is dan de aflossingscapaciteit? Met de aflossingscapaciteit kun je dan uitrekenen wat de opvolger maximaal kan financieren. Daarnaast hebben we berekend: wat hebben wij zelf nodig? Zowel om de leningen die wij nog hadden voor het bedrijf af te lossen, als ook

ningen ontdekten we ook een discrepantie tussen wat je kan aflossen en wat de bank aan dekking wil. Banken stellen nu extreem hoge eisen aan het onderpand, tot wel 50% eigen vermogen. Niet kijkend naar de stabiliteit van het bedrijf. Daar heb ik me in vergist. We concludeerden dus dat we moesten overdragen in stapjes. Een bijkomend voordeel was dat wij niet direct een andere woning hoefden te gaan kopen, maar

naar de waarde van onze grond en gebouwen. Deze taxatie moest voor zowel koper als verkoper de juiste waarde aangeven. We zijn niet gaan onderhandelen over die prijs.” Eerdere overnamepogingen liepen stuk. “Soms door onvoldoende vermogen. Of toch moeite met volop erin stappen.” Ina bood elke kandidaat uitgebreid inzicht in de cijfers. “Ik denk dat dat moet bij een overname. Het is natuurlijk een beetje raar

als jij een prognose maakt voor een ander, maar ik denk toch dat diegene die overdraagt dat moet doen. De ander kan dan naar eigen inzicht zelf de prognose naar eigen bedrijfsontwikkelingen gaan aanpassen. Ik heb geprobeerd anderen te laten zien aan welke knoppen je kan draaien. Bijvoorbeeld: meer geiten is meer melk, maar ook meer voerkosten en ziektekosten. Zo kan je als overnemer je eigen bedrijfsplan maken." Peter en Ina spraken de afgelopen jaren met meerdere kandidaten voor opvol-

Croudfunding: koop een vierkante meter grond voor Hansketien in de natuurvoedingswinkel

ging. "Ook veel oud-leerlingen van de Warmonderhof. Die willen graag werken, maar hebben soms onvoldoende financiële en juridische kennis. Dat is jammer want juist vanuit de Warmonderhof zou je verwachten dat daar de boeren van toekomst worden klaargestoomd." Hansketien is niet de enige die tegen de grondproblematiek aanloopt, en het idee van vrije grond staat Ina wel aan. "Ik ben wel voor een gezamenlijke pot

om grond te financieren. De boer betaalt dan een normale pacht of rente, er moet volgens mij een ondernemersprikkel in zitten om scherp op je cijfers te blijven. Maar de boer betaalt geen aflossing voor die grond. En van de pachtinkomsten en schenkingen kan je dan nieuwe grond kopen. Zo groeit de grondpot." Waar Ina moeite mee heeft, is lenen voor nieuwe grondaankopen op basis van vrijgemaakte grond. "Bestaan de vrije grond in onderpand voor nieuwe grond, dat kan niet. Als daar iets misgaat, gaat het goed mis. Dan ga je voorbij aan de risico's voor de bestaande pachters."

Eigen voer

Hansketien is door Peter en Ina opgebouwd met veel zorg voor de integriteit van de geit, bodem en landschap. Zo ontwikkelden ze een antwoord op het vraagstuk van de mannelijke dieren. Bokjes geven geen melk en zijn daarom niet waardevol. "Door de bokjes, die op het bedrijf worden geboren, af te mesten ontstaat er toch een waarde. Als ze 7 tot 9 maanden oud zijn, zit er voldoende vlees aan en brengen we ze als Chevon naar de regionale, ambachtelijke slager. Het vlees wordt door slaggers en top-koks hoog gewaardeerd: het is mals, zacht en karaktervol van smaak." De drie overnemers Liesbeth, Monique en Martijn zijn sinds de zomer op de boerderij aan het werk. Liesbeth: "Peter en Ina staan ons daarbij met raad en daad bij." Martijn kijkt tevreden om zich heen en vult aan: "De melkgeiten hebben de overdracht zeer soe-

pel gedaan. Door de droogte was de zomer landbouwkundig lastig. De geiten hebben met de extreme warmte veel op stal gestaan. En het voer dat we al voor de winter hadden gemaaid, moest vervroegd gevoerd worden. De grasgroei stond stil. Het benodigde wintervoer is nog niet binnen, dat moeten we nu aankopen." In minder droge jaren grazen de geiten zelf, op de gevarieerde, kruidenrijke graslanden. "We kiezen bewust voor rassen van grassen en kruiden die een stabiele, wat trager verterende biomassa vormen. Daardoor wordt het risico op Clostridium beperkt, een bacterie die een heftige darminfectie bij de geiten kan veroorzaken. En je ziet die bacterie vooral bij een overmaat aan snel verterend, stikstofrijk voer optreden." Respect voor de samenhang komt overal terug. "Onze geiten komen niet vaker dan eens per twaalf weken terug op hetzelfde perceel. Daardoor is het nog nooit nodig geweest om de geiten te ontwormen, dat is echt uniek. Bij stofwisselingsproblemen voeren we ze bij met loof van bijvoorbeeld eik en wilg. Onze bedrijfs-eigen 'apotheek' vullen we zo nodig aan met homeopathische middelen." In Drenthe wordt van oudsher eigen krachtvoer in de vorm van granen geteeld. Liesbeth: "Dat gaan wij ook weer doen. Onze zandgrond neigt van nature tot een zekere mate van verstarring. Dat zie je terug in het grasland, dat in de loop der jaren steeds eenzijdiger wordt. Voor de verlevendiging van de bodem is het heel goed om het grasland van tijd tot tijd te scheuren en er een jaar gra-

nen of zonnebloemen te telen. Dat brengt beweging en vernieuwing in de grond. Daarna kan het land opnieuw met een gevarieerd gras – kruidenmengsel ingezaaid worden.” Hansketien is een van de weinige bedrijven die zonnebloemen telen als voer. “We kuilen ze in. Dat geeft in de winter een goede aanvulling op het rantsoen, waardoor de vet-eiwitverhoudingen in de melk goed blijven voor de kaasproductie.”

Toekomstplannen

De overdracht verliep uiteindelijk heel vlot. Ina herinnert zich: “Martijn is hier in mei komen wonen, in juni kwam de rest. We werkten samen en werkten iedereen maximaal in. Op 1 juli zijn wij weggegaan. Uiteraard beantwoorden we alle vragen.” Bewust op een afstandje: “je moet niet teveel op elkaars lip zitten. We hebben heel snel laten zien hoe wij het doen en hoe je het zou kunnen verbeteren. En nu proberen we ruimte te laten.” Ina zelf heeft er weinig moeite mee, Peter vindt het lastiger. Toch zijn zowel Peter als Ina blij. “Met deze mensen hebben we wel een lot uit de loterij qua levensvisie. Dat het biologisch-dynamisch gebleven is, hadden we nooit durven hopen. En ze zijn niet voor één gat te vangen. Ze bewegen hemel en aarde voor de financiering en komen dan uit bij de winkels en klanten. Dan denk ik: zo moet het ook!” Sommige dingen zijn nog wel dichtbij. “Wij bouwen een stroleemhuis, vlakbij. De lammeren groeien nog op vlakbij ons nieuwe huis, in het speelbos. Dus die verzorgen wij nog. In ruil passen de

Martijn Stam, Liesbeth Brands-Hospers en Monique Hospers-Brands en hun kinderen Auke en Stijn

nieuwe boeren op onze honden en katten als wij op vakantie gaan.” Het nieuwe huis geeft Peter en Ina ook een uitdaging. “Dat is nodig, want als ik stilzit is er iets aan de hand. We bouwen het huis voor 80% zelf,

en bouwen er daarna nog een gastenverblijf bij. Een andere drukte dan je bedrijf is goed.” Liesbeth, Monique en Martijn hebben vele plannen voor de toekomst. “Peter en Ina hebben een sterk bedrijf met een uniek

eigen product neergezet, passend in het Drentse landschap. Voor ons is het een geschenk om dit verder te mogen verzorgen,” weet het drietal dankbaar. “We gaan licht groeien naar zo’n 200 melkgevende geiten

met bijbehorend jongvee en afmesten van de Chevons. Op dit bedrijf passen robuuste, stevige dieren. Dat is dan ook ons fokdoel, dat we willen bereiken door eigentijdse, bedrijfseigen fokkerij. De faunaranden blijven. We gaan ze inzaaien met meer bloemrijke gewassen, zodat ook de bijen een plek gaan krijgen. De eerste bijen zijn al aangekomen!” Het vormgeven van de verbinding van de mens met gezonde voeding is ook nog een wens, evenals het verduurzamen van de energie en waterstromen. “Zonnecollectoren op het staldak en een helofytenfilter voor het afvalwater. Dan kan het water terugstromen in het natuurlijke waterbassin. Daarin zwemmen de amfibieën en daaruit drinkt de zilverreiger. Maar dat wordt ook drinkwater voor de geiten.” En nog een geheimpje: er komt een nieuw product aan.

Crowdfunding in de natuurvoedingswinkel

De biologische winkels hebben een unieke crowdfundingactie opgezet: koop een m2 biologische grond vrij voor nu en komende generaties. Zo werken we samen aan een stelsel waarin boeren, winkels en burgers niet tegenover elkaar staan en proberen zoveel mogelijk winst te maken of zo min mogelijk te betalen. Maar een evenwichtig stelsel waarin iedereen elkaar een eerlijke boterham én de lekkerste biologische producten gunt. Wil je meer weten of (meer) geven? Kijk op grondvrijkopen.nl 🐾

www.hansketien.nl

Bedrijfsgegevens

Overlaters: Peter Govers en Ina Eleveld

Overnemers: Martijn Stam, Liesbeth Brands-Hospers en Monique Hospers-Brands en hun kinderen Auke en Stijn

Areaal: 11,4 hectare plus 13 hectare in pacht voor grasland en teelt van zonnebloemen (2 hectare)

Grond: lichte zandgrond met 5,5% organische stof

Geiten: 160 melkgeiten plus 65 stuks jongvee en 3 dekbokken

Landschap en natuur: Hansketien heeft op 15% van het land faunaranden met vogelakkers, gebruikt stro van biologisch beheerde natuurterreinen en heeft een kleine bijenstal

Afzet: Hansketien maakt zelf geitenkaas, die onder de naam GRIE wordt verkocht in natuurvoedingswinkels in Nederland en Duitsland en in de eigen winkel. Daarnaast mestte Hansketien in 2018 60 Chevons af. Het Chevonsvlees gaat naar de groothandel, diverse biologische slagers, de horeca en de eigen winkel.

zuiver ®

demeter

Bodemleven

Het bodemleven, de planten en koeien hebben elkaar nodig.

Zuiver Zuivel melkveehouder René Bor legt uit:

“De bodem is de basis van ons bedrijf. Wij verbeteren en ontwikkelen de bodem door het bodemleven te activeren. Dat doen wij met stromest. Onze koeien liggen in de winterperiode op een bed van stro.

In het voorjaar brengen we de mix van mest en stro uit over het land.

De bacteriën, schimmels, wormen en andere bodembeestjes voeden zich met deze stromest. Hoe diverser en complexer het bodemleven is,

hoe beter de stromest opgenomen kan worden en des te vruchtbaarder

de bodem is voor de planten. Alles werkt met elkaar samen.

Het bodemleven, de planten en koeien kun je niet los van elkaar zien.

Dankzij het bodemleven kunnen onze koeien gras eten en melk geven.

Van die melk maakt Zuiver Zuivel heerlijke zuivel producten zoals kaas.”

Biodynamische 50+ kaas

Bereid van biodynamische melk, met vegetarisch stremsel. Lactose vrij.

Vol en romig van smaak. Heerlijk op de boterham of als borrelkaasje.

VAN KOEIEN MET HOORNS

WWW.ZUIVERZUIVEL.NL

Vogelbescherming
NEDERLAND

De zandhagedis

'En?' vroeg de zandhagedis, 'klaar?'
Ja, ik was klaar. Het had wel wat moeite gekost, maar nu had ik het eindelijk helder. Ik had mijn pensionering genomen en terug-gerekend en precies gezien waar de belangrijke punten lagen, wat ik dan bereikt moest hebben en waar ik vooral voor op moest passen. Vooral dat eigenlijk.

'Gefeliciteerd, als cadeau heb ik je plannen visueel gemaakt' sprak de hagedis, 'wil je het zien?'.

Nou, dat wilde ik wel! Dat was eigenlijk het enige wat er nog aan ontbrak. Met een groots gebaar gaf hij me een tekening. Ik keek en zag een woestijn. Geen zandbergen, geen oase, alleen glad zand. Als ik goed keek zag ik enkel een klein lonkend puntje op de horizon. En smalle weg liep er in een goed doordachte lijn naartoe.

'Is dat mijn plan?' vroeg ik hem verbaasd.

'Ja' antwoordde hij, 'dit is jouw plan! Jij hebt bedacht dat je vanaf waar je nu bent je levenspad wil zien tot aan je pensioen, of liever nog: tot aan je dood. Dat kan hoor, maar de enige omgeving waarin dat kan is een dode, vlakke woestijn. Zonder leven.'

'Maar, laten we samen eens een stukje over de weg lopen!' stelde de hagedis voor.

We liepen, in gedachten, een stukje. 'Zo...' zei hij na een tijdje. En toen nog een keer: 'Zo.... enne... waar zit het lijden?'

Ik keek hem verbaasd aan: 'nou, niét natuurlijk!' riep ik verontwaardigd. Waarom dacht die hagedis nou dat ik dit hele werk begonnen was!

'Maar als het niet soms even lekker schuurt, krijg je geen glans, hoor!' sprak de hagedis, 'en lijden is goed op zijn tijd. Het is noodzakelijk om een volgende stap te kunnen maken!'

'Ja, maar ik ga toch mijn eigen lijden niet vormgeven!' riep ik verontwaardigd.

'Nee, natuurlijk niet... Dat kun je ook niet. Er zijn andere wezens die dat voor je doen. Maar dat doen ze vanuit het verborgene, vanuit het onzichtbare. Maar... in jouw wereld is alles zichtbaar, dus enige hulp van buitenaf kun je met dit plan wel vergeten.'

'Tekens eens een boom in het landschap' stelde de hagedis voor 'of een struik. Daar kunnen verrassende dingen achter schuil gaan.

Of wat dacht je van een berg? Zou het niet heerlijk zijn om af en toe vanaf een top om je heen te kunnen kijken?'

Eigenlijk leek me dat wel leuk, dus op zijn advies tekende ik een berg midden op mijn weg. 'Maar wacht eens!' riep ik verontwaardigd uit, 'nu zie ik dus mijn levenspad niet meer! Ik kan niet overzien wat er achter die berg gebeurt!' en ik wilde die berg uitgummen.

'Tja,' zei hij, 'dat is het offer wat je brengt als je het niet allemaal alleen wilt doen, als je ook af en toe wat levendigheid op je levenspad wilt aantreffen. Dan zie je soms je levenspad... en soms niét omdat er een boom voor staat, of een bosje. Eng he?' 'Maar weet je,' sprak hij bemoedigend, 'dan zal er altijd iets achter een bosje verstopt zitten om je te dragen als je het even niet meer redt. In die woestijn van jou kun je dat wel vergeten.' ☺

Kalle Heesen is medeoprichter, boer en leidinggevende van de Plus Boerderij. Daarnaast werkt hij als journalist, trainer en coach. plusboerderij.nl

Op zoek naar
schenkgeld in de
beleggingsmarkt

Na 40 jaar verlegt
BD-Grondbeheer haar

In het jaar dat 'Stichting Grondbeheer biologisch-dynamische landbouw' 40 jaar bestaat, zet zij een nieuwe stap: samen met Triodos Sustainable Finance Foundation start zij een nieuw beleggingsfonds om gezonde landbouwgrond te kunnen veiligstellen voor de toekomst. Kees van Biert: 'Ik ben voorzitter geworden met de droom om, naast de bestaande activiteiten, toegang tot nieuwe geldstromen te creëren, zodat we jonge boeren aan grond kunnen helpen.' Tekst | Ellen Winkel Foto's |

Annelijn Steenbruggen en Olav Kaspers

grenzen

'Grondverkoop: gif voor de economie', schreef Lex Bos in december 1976 in *Vruchtbare Aarde* (de voorloper van *Dynamisch Perspectief*). Hij stelt: 'De biologisch-dynamische landbouwbeving kan een wezenlijke bijdrage geven aan het gezond maken van de economie en daarmee aan het sociale leven in ruimere zin. Omgekeerd heeft deze beweging slechts overlevingskans wanneer zij deze bijdrage geeft. Een biologisch-dynamische beweging die alleen haar eerste twee dimensies waarneemt, is ten dode opgeschreven.' Met die twee dimensies bedoelde hij gezonde voeding en een gezond ecosysteem.

Lex Bos was een van de leden van een economische studiegroep binnen de antroposofische beweging. Zij zochten naar wegen om de economie gezond te maken en wilden de sociale driegeleding van Rudolf Steiner naar de praktijk vertalen. Zo hadden ze Stichting Triodos al opgericht, de voorloper van Triodos Bank. Voor hen was duidelijk dat grond geen koopwaar zou moeten zijn, geen speculatieobject. De exorbitante stijging van de grondprijs verziekt de prijzen van landbouwproducten. Bovendien zou een nieuwe eigenaar – een erfgenaam bijvoorbeeld – zomaar een caravanparkje kunnen beginnen op een BD-akker die jarenlang met liefde was verzorgd.

De eerste aankoop

Vanuit deze impuls is 29 december 1978 'Stichting Grondbeheer biologisch-dynamische landbouw' opgericht. Doel was om gronden te verwerven die nooit meer verkocht of beleend mochten worden, zodat BD-boeren deze tot in lengte van dagen konden bewerken voor een lage pachtprijs. Naast schenkingen en legaten van burgers hoopten de oprichters dat boeren en tuinders hun gronden aan de stichting schonken, waarbij ze het recht zouden behouden die te blijven bewerken.

Willy Schilthuis was zo'n tuinder. Ze wilde haar bedrijf *De Vier Jaargetijden* in Nieuwe Wetering doorgeven aan de

volgende generatie, waarbij haar overtuiging was: 'Grond mag geen geld opbrengen. Grond is van de mensheid.' In 1979 droeg ze de zeven hectare van De Vier Jaargetijden over aan Grondbeheer. Haar deel van de boerderij, dat ze van haar moeder had geërfd, vormde een schenking en ook haar zus Tineke gaf haar erfdeel weg. Via schenkingen en leningen sprokkelde Grondbeheer de rest van de koopsom bij elkaar voor deze eerste aankoop.

Na 40 jaar heeft Grondbeheer 253 hectare verworven. Deze grond wordt aan vijftien boerderijen verpacht. Schenkingen en legaten van vele mensen die de biodynamische landbouw een warm hart toe dragen, hebben dit mogelijk gemaakt.

Te langzaam

"Dat is echt geweldig!", zegt Kees van Biert, sinds 6 jaar voorzitter van Grondbeheer. Maar hij ziet ook dat er nóg twintig boeren voor de deur staan die hun grond graag aan Grondbeheer willen verkopen, zodat hun jongere opvolgers die voor een schappelijke prijs kunnen pachten.

"Met alleen schenkgeld gaat het gewoon te langzaam", stelt hij vast. "Ik ben voorzitter geworden met de droom om, naast de bestaande activiteiten, toegang tot nieuwe geldstromen te creëren, zodat we jonge boeren aan grond kunnen helpen. Tegelijkertijd willen we natuurlijk heel goed omgaan met het erfgoed van onze voorgangers. Dat mogen we niet verkwanselen. Die vrije grond mag nooit, nooit, nooit meer worden verkocht."

'De samenleving plukt de vruchten van onze aanpak.

Dat moet je niet alleen binnen onze kleine BD-kring willen houden.'

Kees heeft 35 jaar geleden een adviesbureau opgericht en hij geeft wereldwijd advies aan bedrijven bij financiële en strategische beslissingen. De antroposofische wereld leerde hij vooral kennen als bestuurslid van de vrijeschool en van het Kindertherapeuticum in Zeist. Zijn kennis en ervaring zet hij voor Grondbeheer belangeloos in.

Leengeld en obligaties

Kees: "We hebben in 2013 eerst *De Nieuwe Rentmeester* opgericht, een nieuwe stichting waarmee we met leengeld grond hebben kunnen kopen voor *De Kromme Lepel* en voor *De Watertuin*, samen ruim acht hectare. Beleende grond voldoet nog niet aan het hoogste ideaal, maar als de leningen waren afgelost, zo was het idee, dan kon de vrije grond worden doorgeschoven

naar 'de hemel', naar Grondbeheer."

Er kleefden echter haken en ogen aan die constructie en het aflossen van leningen was een zware last. Na enkele jaren zijn Grondbeheer en De Nieuwe Rentmeester weer samengevoegd en is een nieuw product ontwikkeld, zonder aflossingsdruk: de eeuwigdurende obligaties met een rente van 1,5%. Kopers kunnen hun obligaties wel doorverkopen, maar Grondbeheer zal ze nooit terugkopen.

Kees: "Dat is een succes: dankzij de obligaties hebben we in 2016 30 hectare voor *De Hondspol* en in 2017 38 hectare voor *Naaberhoeve* kunnen kopen." Bij deze aankopen is een lening bij Triodos Bank afgesloten, die zo snel mogelijk wordt afgelost vanuit de verkoop van obligaties. Met de € 840.000 die nu aan obligaties is verkocht, is een deel van de gronden van De Hondspol en Naaberhoeve vrijgekocht. "Voor die vrije grond betalen de boeren een lagere pacht prijs dan voor de grond waar nog een lening op zit. Uiteindelijk willen we toe naar een pacht prijs die los staat van de marktwaarde. We willen een pacht prijs op basis van de productieve waarde van de grond. Het Louis Bolk Instituut onderzoekt hoe je dit in de praktijk kunt realiseren."

Beleggen én schenken

Zowel de grond van De Hondspol als die van Naaberhoeve heeft bijna twee miljoen euro gekost. Om meer jonge boeren aan land te kunnen helpen, zijn vele miljoenen nodig. Dat soort bedragen vind je bijvoorbeeld bij de pensioenfondsen, maar die hebben pas interesse als het over honderden miljoenen

euro's gaat.

Kees: "Om toegang te krijgen tot grotere beleggers, werken we sinds een jaar intensief samen met Triodos Sustainable Finance Foundation. We hebben een nieuw product uitgedacht dat volgend jaar op de markt komt." Triodos en Grondbeheer richten een organisatie op die beleggingscertificaten uitgeeft, waarvan de aankoop wordt gecombineerd met een schenking. Als je voor 1000 euro certificaten koopt, schenkt je 300 euro aan Grondbeheer en heb je op 700 euro een eeuwig rendement. "Dat is toch iets heel moois om met je pensioengeld te doen? Er is veel geld dat een doel zoekt. Ik ga ervanuit dat het lukt om via deze weg meer mensen te bereiken die een gezonde aarde belangrijk vinden. Maar spannend is het wel."

Grondbeheer heeft al een perceel op het oog om via deze weg te kopen. De gangbare buurman van een van de pachters in de Flevopolder heeft 40 hectare te koop. De grond zal worden omgeschakeld naar biologisch, maar of het haalbaar is om door te schakelen naar Demeter is nog niet duidelijk. Voor het nieuwe beleggingsfonds is dat ook geen vereiste. Het fonds wil zich niet beperken tot biodynamisch. "Vanuit mijn bestuurswerk voor de vrijeschool en voor het Kindertherapeuticum heb ik gezien hoe de samenleving de vruchten plukt van deze initiatieven. Gewone scholen nemen dingen over van de vrijescholen, zoals de maatschappelijke stages. Ook de multidisciplinaire aanpak van het therapeuticum krijgt navolging in de gangbare zorg. Zo zie ik dat ook bij het beheer van grond. Onze aanpak

Donateur Martha Bruning: 'Mijn hart ligt bij de tuin'

Martha Bruning is met haar 27 jaar de jongste donateur van Stichting Grondbeheer. Ze deed mee aan de challenge om minimaal tien donateurs te werven voor de campagne Naoberhoeve500.

Als Warmonderhoffer heeft Martha, die ook vicevoorzitter is van BD-Jong, stage gelopen bij Naoberhoeve. Dus toen haar gevraagd werd donateurs te werven, nam ze de uitdaging aan. "Het is me gelukt om vijftien mensen in mijn omgeving te vinden die periodiek of eenmalig wilden schenken of een obligatie kopen. Wel bijzonder, want de meesten kenden de boerderij niet. Daarom organiseer ik binnenkort een excursie naar Naoberhoeve voor 'mijn' groepje donateurs."

Al groeide Martha op in de stad, in Amersfoort, ze wist in de vierde klas van de vrijeschool al dat ze boerin wilde worden. "Bij carnaval had ik een doekje om mijn hoofd. Klompjes aan. Ik was toen al jaren vegetarisch. Ik heb die keus bewust gemaakt toen ik 6 was. Dieren eten is niet voor mij, geef mij maar planten."

"Ik werk nu als werkbegeleider in de keuken van de Lievegoedkliniek. Mijn hart ligt bij de tuin. Soms mag ik daar invallen. Ik voel me het meest aangetrokken tot kleinschalige tuinbouw met een maatschappelijke functie, bijvoorbeeld met zorg of educatie voor kinderen. Gangbare landbouw is echt niet okay. Het is een diep gevoel dat moeilijk te omschrijven is. Als je buiten op een stoel gaat zitten in de natuur en je kijkt om je heen, naar de planten, de insecten, de zaden die ontkiemen, hoe alles een plek heeft. Wanneer je dan bestrijdingsmiddelen gaat gebruiken om jouw wil door te drukken en daarmee de balans te ontwrichten, dan ben je niet goed bezig. Daar word ik af en toe diep verdrietig van. Daarom wil ik supporten dat het BD-areaal groeit in Nederland. En in de rest van de wereld. Dus heb ik er graag aan mee gedaan om meer flow te brengen in de Naoberhoeve campagne."

moeten we niet alleen voor onszelf willen houden; alleen voor onze eigen kleine BD-kring. We willen er voor iedereen zijn. Als we een ingang weten te vinden naar de pensioenfondsen, dan zal het hard gaan. Daar werken we nu ook aan. Mijn droom is dat die zeggen: ja, ik doe mee, natuurlijk wil ik in vruchtbare aarde beleggen." 🌱

Ellen Winkel, schrijver, spreker en coach; en fan van boeren die ervoor zorgen dat de aarde weer vruchtbaar zal zijn.

Goed of juist niet? **Grond** wordt steeds meer waard!

Oude boeren zijn er blij mee en jonge boeren worden er wanhopig van. Grond is duur en wordt steeds duurder. Wat betekent dat voor de landbouw, voor de economie en voor de gewone burger? Tekst | Jan Saal

Uiteindelijk is de moderne landbouw voortgekomen uit het fenomeen dat de grond steeds duurder is geworden. Boeren worden daardoor gedwongen om steeds efficiënter te werken. Het gevolg hiervan is grootschalige landbouw en een steeds verdergaande mechanisering en chemisering van de landbouw. Uiteindelijk mondt dat uit in een landbouwmethode die het milieu aantast en producten voortbrengt die wel de maag vullen, maar de mens niet voeden. Steeds duurder wordende grond wil in feite zeggen, dat in de grond steeds meer waarde wordt 'opgeslagen', die elders 'overgeschoten' is: grond als bezit, als belegging. Rudolf Steiner stelde in de cursus die hij gaf voor economie studenten dat het belangrijk is om de 'waarden', die overschieten in de economie (koopgeld) en in het rechtsle-

ven (leengeld), te besteden aan opvoeding, opleiding en ontwikkeling: door ze weg te schenken (schenkgeld). Schenkgeld zorgt er voor dat dit te veel aan waarden wordt verteerd. Wanneer dat niet gebeurt gaat deze waarde negatief werken op het economisch proces, onder anderen doordat ze opgeslagen wordt in grond en bodem.

Rudolf Steiner gebruikte in zijn betoog de vergelijking met voedingsmiddelen. Wanneer voedingsmiddelen wel worden geproduceerd maar niet worden opgegeten, gaan ze bederven. Dat worden wij als mensen gewaar, omdat ze gaan stinken en ranzig gaan smaken. Dan zijn de voedingsmiddelen waardeloos geworden en moeten ze door compostering weer teruggebracht worden in de kringloop van de natuur.

Waarde is weliswaar onzichtbaar, maar kan

toch bederven. Ze kan bederven door haar verbinding te verliezen met de context, waarin ze werd voortgebracht. Wanneer waarde gaat rotten en stinken, is dat niet direct waarneembaar, maar de negatieve werking hiervan dringt op allerlei manieren door in onze samenleving, omdat de prijzen worden verstoord.

Wanneer bijvoorbeeld een rijke oliesjeik

Waarde is niet los te
denken van mensen

een luchtvaartmaatschappij begint, kan hij door zijn rijkdom (te) lage prijzen rekenen. Hierdoor wordt een economische kracht op alle luchtvaartmaatschappijen uitgeoefend om (te) lage prijzen te rekenen. Hierdoor gaan (te) veel mensen vliegen en dat levert een grote bijdrage aan de milieu problematiek en de klimaatverandering.

We kunnen ons daar verder concreet voorstellingen van maken door onszelf denken derwijze in de situatie te verplaatsen waarin te veel aan waarde ontstaat. Immers: waarde is niet los te denken van mensen. Mensen hechten waarde aan dingen en handelen ook vanuit het belang dat ze in waarde stellen.

Is waardebederf te herkennen?

Overtollige waarde de inkomenssfeer, ons 'koopgeld': wil zeggen dat we meer geld te besteden hebben dan nodig voor het ons dagelijks levensonderhoud.

We kopen dan spullen die we eigenlijk niet nodig hebben of we betalen te veel voor de normale spullen, wat een prijsopdrijvend effect kan veroorzaken: teken van waardebederf. Of we sparen dat overtollige en brengen het naar de bank of we gaan beleggen. Dat wil zeggen dat we koopgeld

omzetten in leengeld. Overtollige waarde kan ontstaan als we te veel leengeld hebben. Dan hebben we meer geld op de bank, dan we als reserve nodig hebben voor moeilijke tijden.

Met dat geld gaan we dan beleggingen zoeken die weinig aandacht nodig hebben, zoals in goud, diamanten en vooral ook grond. Zo'n belegging biedt de (schijn-) zekerheid van rustig bezit, maar door onze belegging wordt de grondprijs wel opgedreven, teken van waardebederf. Bovendien hebben we minder aandacht voor te veel geld zodat het met weinig aandacht wordt belegd. Geld met weinig aandacht trekt criminaliteit aan (bijvoorbeeld de bankencrisis in 2008). Ook dit is een signaal van waardebederf.

Als we Steiner volgen, dan zou overgeschoten waarde niet in bezit 'vast' moeten worden gezet, maar geschenken moeten worden. Schenken aan mensen en instellingen betekent dat we deze mensen en instellingen geheel of gedeeltelijk vrijstellen van economische arbeid, zodat zij zich naar eigen aard kunnen ontwikkelen.

Of een schenking ook werkelijk tot ontwikkeling leidt, blijkt nog niet zo makkelijk te beoordelen te zijn. Bijvoorbeeld de gelden die zijn besteed aan ontwikkelingslanden, waar de

afgelopen decennia toch veel problemen mee zijn geconstateerd. Nee, schenken en geschenken krijgen is een hele kunst, waarbij diepgaand inzicht in de mens en zijn initiatieven gevraagd wordt.

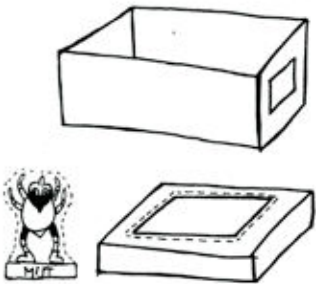
Kortgezegd veroorzaakt het (te) veel geld besteden aan beleggingsproducten en aan eigendomsrechten van grond, dat we op zo'n moment (te) weinig geld besteden aan de ontwikkeling van onszelf en onze medemens. De wereld komt daardoor persoonlijke ontwikkeling van mensen tekort. Terwijl de prijzen van dingen die we niet echt nodig hebben omhoog gaan. Dit inzicht kunnen we proberen in de praktijk te brengen. We kunnen daarbij bijvoorbeeld denken aan schenkingen. In het kader van dit artikel zou schenken aan stichting BD-Grondbeheer of de IONA stichting een passende bestemming zijn. Maar je kunt ook schenken aan startende initiatieven of aan studenten, maar je kan ook een cursus volgen of risicodragend lenen aan initiatieven. ☺

Jan Saal, initiatiefkundige, schreef ook een informatieve brochure over de biologisch-dynamische landbouw. gezichtspunten.nl

Wist je dat het onder de grond net zo'n levendige boel is als erboven? De mol ken je waarschijnlijk wel. Die laat met zijn dikke molshopen zien dat hij er is. Daarnaast zijn er ontelbaar kleine en zelfs onzichtbare woelers en krioelers die hun thuis hebben in de aarde. Maak je eigen kijkje-onder-de-grond-doos en leer de bekendste soorten kennen. Tekst | Annelijn Steenbruggen Tekeningen | Doortje Bruin

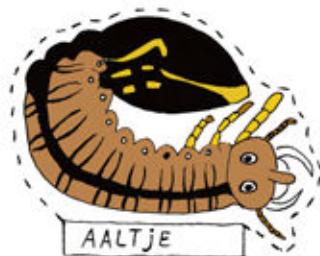
· K I J K J E · O N D E R · D E · · G R O N D · D O O S ·

Stichting Grondbeheer viert haar 40ste verjaardag. Dat klinkt best oud maar voor een levendige bodem is 40 jaar piepjong. Het duurt namelijk super lang voordat een boer met compost, mest en zoveel mogelijk verschillende gewassen een rijk bodemleven heeft ontwikkeld. Daarom is biodynamische landbouwgrond bijzonder kostbaar. Stichting Grondbeheer zorgt ervoor dat het eeuwig in handen blijft van boeren die beloven om goed voor de ondergrondse veestapel te zorgen.

Hoe meer beestjes, hoe gezonder de grond. Al die mini-beestjes bij elkaar opgeteld zorgen ervoor dat de planten voldoende voeding en water hebben. Ook maken ze de bodem oersterk: dankzij hun activiteit blijven de losse aardekorrels op hun plek liggen, zelfs als het hard regent of stormt. Zo kan een levendige bodem eeuwig meegaan en brengt het elk jaar opnieuw gezonde groentes en vruchten voort.

Ter ere van haar jubileum hebben Stichting Grondbeheer en de BD-Vereniging voor kinderen de bekendste bodemdiertjes op papier gezet. Beschilder de binnenkant van een schoenendoos in aardetinten. Knip aan de kopse kant van de doos een kijkgat. Knip een groot raam in de deksel en beplak deze met vloeipapier. Knip de bodemdiertjes uit en plak ze in de binnenkant van de doos. Wil je meer diertjes? Teken dan zelf ook nog een paar gezellige wormen of bacteriën. Veel knip-en-kijk plezier! 🐛

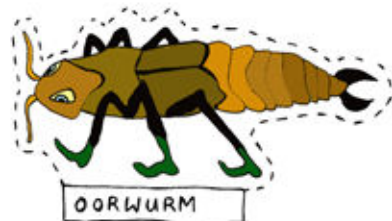
AALTJE

PISSEBED

BEERDIERTJE

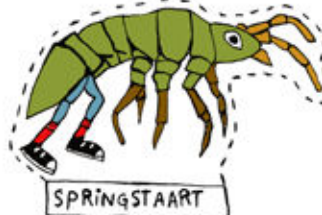
OORWURM

AARDWORM

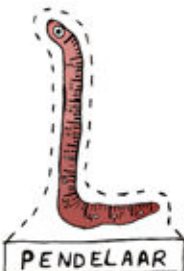
MIJT

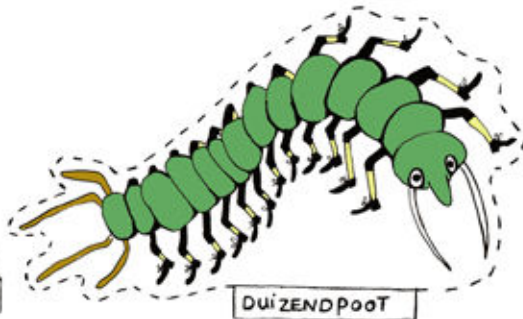
SPRINGSTAART

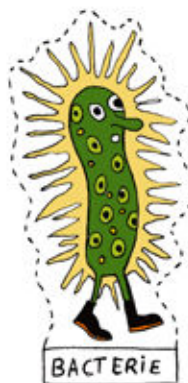
REGENWORM

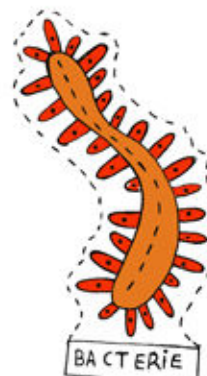
PENDELAAR

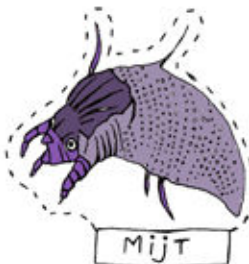
DUIZENDPOOT

BACTERIE

BACTERIE

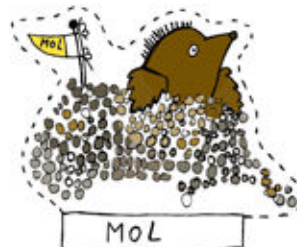
MIJT

MIERKEVER

SCHIMMELS

MOL

MIJT

Vitale grond onder je voeten, ruimte om te leven

Roland Groskamp is eigenaar van Tuingoed Bonatèr in Venhuizen (NH). Hij zorgt met veel aandacht voor dit stukje aarde en alles wat daar op leeft. Hij heeft daarbij twee idealen: smaak en delen. Delen van zijn land en visie. Tekst | Ilse Beurskens – van den Bosch Foto | Roland

Groskamp

Op een late zomerse dag fiets ik langs het IJsselmeer naar Tuingoed Bonatèr. Acht kilometer voor Enkhuizen sla ik linksaf en zie direct waar ik moet zijn. Hoge walnoten flankeren een boerderij. Kinderfietsjes liggen verspreid over het erf. Kippen scharrelen tussen struikgewas. Als ik achterom loop, kom ik in een boomgaard waar hoog gras de gevallen appels heeft opgevangen. Gele kweeperen schitteren in de zon. Ik zie pipowagens en ik moet aan Pipi Langkous denken. Helemaal achterin vind ik Roland met drie jongens, bezweet met een voetbal onder zijn arm.

Smaak

Ik val met mijn neus in een heerlijke taart van eigen peren en noten.

‘Dat smaakt,’ zeg ik. ‘Ja’, steekt Roland van wal, ‘daar is het allemaal mee begonnen: smaak. Ik ben een hobbykok en in de negentiger jaren merkte ik dat smaak uit ons voedsel verdween. Melk, ook biologische, proefde opeens naar spoelwater. Ook groenten en fruit verloren hun smaak. Veel Demeter producten waren wel smaakvol. Om deze producten vers in huis te hebben, moest ik te veel kilometers afleggen, dus ging ik ze zelf verbouwen.’

Therapietuin

Roland woont met zijn gezin op het Tuingoed en beheert 30.000 m² samen met de vier mensen die hij in dienst heeft. Het Tuingoed is in omschakeling naar BD. Je kunt er jaarrond een grote verscheidenheid aan dagverse producten kopen. Je kunt er kamperen, meewerken, een cursus

biologisch-dynamisch tuinieren volgen, een kinderfeestje houden, een boeket bloemen plukken, tot rust komen en werken aan jezelf, - als je wilt onder begeleiding van Roland. Roland heeft de opleiding tuintherapie gedaan aan de Kraaybeekerhof in Driebergen. Roland: ‘Ik kan mensen op de tuin heel doelgericht aansturen, waardoor zij zich weer kunnen ontwikkelen tot wie ze werkelijk zijn.’ Op dit moment zijn het alleen kinderen die Roland begeleidt. ‘Er zijn steeds meer kinderen waar de maatschappij geen raad mee weet. Die blijven noodgedwongen thuis. Ouders zitten met hun handen in het haar. Deze kinderen zijn verkeerd geworteld. Er is iets misgegaan in de processen die voor een gezonde voedingsbodem voor het kind hadden moeten zorgen. Dat kan van alles zijn. Meestal kan ik wel iets met deze kinderen. Het buiten zijn, hier op de tuin, doet hen goed. Het heelt de verstoorde processen. De kinderen maken boomhutten, verzorgen de kippen en spelen met de hond.

Er ontstaan ook eigen initiatieven. Zo hebben we samen kippenvoer gezaaid, om te zien wat daar uit groeit.’ Aan kinderen in de basisschoolleeftijd geeft Roland zelf les. ‘Eerst een kwartiertje en dan direct weer naar buiten. Steeds langer kunnen ze de concentratie volhouden. Veel van de kinderen gaan uiteindelijk weer naar school, met enthousiasme. Sommige al na een half jaar.’

Grond om op te leven

Het is voor veel biologisch-dynamische boeren moeilijk om aan grond te komen. ‘Hoe helpen wij boeren aan grond?’ is het thema van deze uitgave. In contact met Roland realiseer ik mij dat wij mensen niet alleen vanwege onze voeding om vitale grond verlegen zitten, ook om te kunnen zijn. Om te kunnen ademen, uitrusten, werken, herstellen, nadenken, bezinnen, knuffelen. Roland helpt mensen aan een levende grond onder hun voeten. Wat doet dat?

Karin is vrijwilliger op Tuingoed Bonatèr. In mei dit jaar kwam ze voor het eerst, als kampeerder. Karin: “Het voelde meteen goed hier. Ik kom tot rust, tot mezelf. Ik voel hier een sfeer waarin wat je ook doet of bent: het is goed. Ik woon in Drenthe en heb momenteel geen werk. Ik kom regelmatig een paar dagen helpen, gewoon dat wat nodig is. Daar word ik blij van. Ik overnacht dan in mijn caravan.”

Alicia kampeert sinds drie jaar op het Tuingoed. Ze heeft samen met een vriendin twee retrocaravans gepimpt. Deze staan nu

op een beschut plekje met uitzicht over de wei waar het paard graast en waarachter de zon opkomt. Alicia: "Toen ik hier voor het eerst kwam, voelde ik meteen de rust. En blijdschap. Ik kon de dagstress van me af laten glijden. Dit is een plek met veel ruimte en vrijheid. Je hebt als kampeerder geen af-

gebakende plek. Je mag gaan staan waar je wilt. Er is altijd wat te doen. Als ik er ben, wijd ik weleens in de groentetuin. Of ik pluk en maak mooie mandjes vol oogst voor de campinggasten. Wij wonen in Hoorn. We komen ook avondjes vanuit het werk."

Eveline is afgestudeerd aan de Warmonderhof en heeft anderhalf jaar stage gelopen op het Tuingoed. Inmiddels is ze voor één dag in de week in dienst als tuinder. Eveline: "Roland wil de tuin delen. Dat proef je aan alles. Hij staat open voor allerlei nieuwe ideeën. Hij schept ruimte. Lettelijk maar ook innerlijk. Er moet hier veel gebeuren en er zijn weinig handen. Roland

heeft me leren loslaten: ook als het werk niet klaar is, is rust belangrijk. Naast tuinder ben ik ook theatermaker en wil ik graag met mijn eigen ideeën onderdeel zijn van deze inspirerende plek. Nu ben ik aan het nadenken over theater als dagbesteding."

Onze tuin is een wezen

Roland: "Toen ik hier kwam, in 1998, was de grond kaal. Ik ben begonnen met het planten van een singel van populieren en wilgen om de plek heen. Precies zoals boeren vroeger deden. Deze singel zorgt er op allerlei manieren voor dat onze tuin geborgen is. Hij biedt bescherming tegen wind, tegen rommel dat onze tuin in kan waaien. De vogels die erin nestelen voorkomen plagen. Populieren zijn antennes naar de kosmos. Zij beschermen tegen elektromagnetische straling. Onze tuin is een wezen; de singel is zijn huid. Mensen ervaren op verschillende manieren geborgenheid wanneer zij de huid

passeren. Deze beleving wil ik delen."

Droogte

Roland is 20 jaar meteoroloog geweest: "Aan de ligging van de verschillende drukgebieden, kon je de droogte van afgelopen zomer zien aankomen. Meestal herhaalt

zich dat, dus ik verwacht dat we daar de komende jaren wel vaker mee te maken krijgen."

Wat heb jij als boer gedaan toen je de droogte aan zag komen?

Roland: "Niet meer maaien en niet meer wieden. Ik ben een grote voorstander van zo veel mogelijk begroeiing laten staan. Onder brandnetels en smeewortel is de aarde vochtig en prachtig los. De wortels spitten mijn grond. Ik hoef niet te frezen. Dit doet ook het bodemleven goed.

Maar dat is maar één kant van het verhaal. Deze manier van landbouw, met veel onderbegroeiing, houdt vocht in de bodem

vast én zorgt dat er vocht in de lucht komt. Planten en bomen verdampen water, waardoor de lucht afkoelt en het kan gaan regenen. De droogte waar wij mee te maken hebben gehad, is een direct gevolg van de ontbossing in de wereld. Alles is met elkaar verbonden. Dat weet je als meteoroloog en

dat weet je als boer. Mensen hebben het over het mooie weer. Maar het is geen mooi weer... er is iets aan de hand! Daar maak ik mensen op attent en dat laat ik zien. Worteltjes zijn niet opgekomen en de fijnere bladgewassen als sla hebben het niet goed gedaan. De rest heeft zich weten te redden. Ik ben pas heel laat gaan beregenen, alleen in de boomgaard, om te voorkomen dat het fruit vroegtijdig uit de bomen viel.

Alicia: "Tijdens de droge zomer zag ik veel vergaan. Echt verdrietig werd ik ervan. Ik voelde me machteloos. Maar ook mooi om te zien wat sterk genoeg was om weer op te komen nadat er regen was gevallen. In

het begin ergerde ik mij aan het onkruid dat steeds weer terug kwam. Roland vertelde de functie ervan voor het land en dat er veel onkruidsoorten zijn die je kunt eten. Smeewortel wordt gebruikt bij kneuzingen of gewrichten. Ook de jeuk van brandnetels is goed voor gewrichten en spieren. Daar word ik enthousiast van. Ik ben steeds meer geïnteresseerd in biologisch-dynamisch en hoe je planten en kruiden kunt gebruiken voor je gezondheid."

Een levende winkel

We staan bij de groentetuin, een grote ronde cirkel die in twaalf vakken is verdeeld. Ik herken pastinaak en palmkool tussen hoog rood amaranth. Daar omheen verschillende bessenstruiken. Daarboven een houten structuur waar volgend jaar druiven tegenaan zullen groeien.

Roland: "Dit is onze levende winkel! Ik wil graag lokaal leveren omdat ik rijp wil oogsten. Een rijp product heeft smaak en is dan pas klaar om geoogst en gegeten te worden. Alleen dan kun je van gezonde producten spreken. Dat vind ik echt. Ik wil dat wat ik oogst, de mensen dezelfde dag in huis hebben. We streven ernaar om het jaar rond producten te leveren: eten met de seizoenen. In de winter zijn er veel gewassen die onze vertering vertragen. Daardoor kom je zelf ook in een soort rust. De rust die in de winter nodig is. Als je in de winter zomergewassen blijft eten, dender je het hele jaar maar door. Daar word je gestrest van. We hebben vele jaren pakketten geleverd.

Dat liep goed, maar was ook niet helemaal mijn ideaal. Met pakketten kan ik wel vers en lokaal leveren, maar de beleving van mensen is minimaal en er is weinig contact. Wanneer mensen hier appels kopen, sta ik soms wel een uur met ze te kletsen. En ook dat is niet genoeg. Al praat ik heel graag: ik weet dat ik mensen niet kan overtuigen. Mensen moeten het zelf kunnen beleven. We hebben nu een nieuw plan. Onze hele tuin wordt een zelfpluktuin. Klanten komen onze tuin binnen, pakken een mandje en kunnen plukken wat ze willen kopen. Het jaar rond. Aangevuld met eigen appelmoes, zelf gedroogd fruit en geperst sap. Een levende winkel. Een levende winkel waar de producten zo lekker zijn, dat de mensen terug komen." 🍷

Voor meer informatie:

www.tuingoedbonatèr.nl

Meer stagiaires en vrijwilligers zijn van harte welkom.

Ilse Beurskens – van den Bosch, auteur en docent antroposofie en voeding.

'Tuingoed Bonatèr is een plek waar ik de grond onder mijn voeten als moeder aarde kon ervaren: ze draagt je, voedt je en toont je het leven.'

De Es: Pioniers in alternatieve financiering

Verandering in de landbouw gaat niet vanzelf, het kost zelfs een hoop geld. Investeringen in de landbouwsector zijn groot: € 100.000 voor een hectare land of een aantal ton voor een nieuw stalsysteem is heel normaal. In maart 2017 wezen een aantal boeren mij op deze lastige realiteit. Het verduurzamen van de boerderij kost dus geld, terwijl de nieuwe bedrijfsvoering soms geen extra inkomsten oplevert. En dat maakt dat toegang tot kapitaal een van de grootste beperkingen is voor boeren om te verduurzamen. Toen mij dit eenmaal duidelijk werd, heb ik mij op dit probleem gestort. Welke alternatieve financieringsvormen in de landbouw kunnen helpen bij het verduurzamen van de sector? Hoe werken ze, waarom werken ze en wat zijn mogelijke best practices? Acht pioniers in alternatieve financiering waren mijn inspiratiebron. Hier mijn bevindingen en het verhaal van één van de pioniers: Bart Pijnenburg en Daniella de Winter van Tuinderij de Es. Tekst | Susan Drion Foto | Dick Boschloo

Bart Pijnenburg en Daniella de Winter komen niet uit een boerengezin, maar na een carrière in de wetenschap besloten ze boer te worden. Op inventieve wijze waren zij in staat een tuinderij in Haaren te kopen. De ondernemers ontwierpen het portiehouder-systeem, geïnspireerd door 'College de Malen op het Hoogland', een eeuwenoud genootschap van grondeigenaren.

Daniella: "De tuinderij kostte 4 ton: ruwweg 2 ton voor de grond, 2 ton voor de gebouwen en werktuigen. We hebben zelf € 200.000 geïnvesteerd in de gebouwen, maar de € 200.000 voor de grond is apart gedaan." Bart vult aan: "Om de grond veilig te stellen voor de toekomst en om apart te financieren hebben we de Stichting Gemeeynt De Es opgericht. Die verdeelde de waarde van de grond in 200 porties, zeg maar een soort aandelen, van elk € 1000. Die portiehouders zijn als Stichting de grondeigenaar. Er is al € 140.000 van opgehaald. We wilden zelf onderdeel van het systeem zijn. Daarom kochten wij samen ook 50 porties. We moeten dus nog 60 porties verkopen." "De portiehouders leggen € 1000 in of het meervoudige daarvan," vertelt Bart. "Er wordt niet afgelost aan de por-

tiehouders, maar wel rente betaald. De rente kan drie verschillende vormen aannemen: 1.5% rente in geld, 3% rente als winkeltegoed, 5% rente in de vorm van een jaarlijks diner. En met het geld dat we ophalen met de verkoop van de porties betalen we dus de schuld af die we bij de oude eigenaren hebben uitstaan.”

Wat Bart en Daniella feitelijk hebben gedaan is het scheiden van het vermogen en de exploitatie van de onderneming. De onderneming is de motor die inkomsten genereert. Hier zijn Bart en Daniella eigenaar van en verantwoordelijk voor. In het vermogen zitten de productiemiddelen die nodig zijn om die inkomsten te genereren, zoals land, machines en gebouwen. De helft van het totale vermogen zit nu, dankzij het portiehouderstelsel, in een stichting en daar mogen de ondernemers gebruik van maken.

Het principe van het scheiden van vermogen en de exploitatie is de rode draad in alle financieringsvormen die ik onderzocht heb. De boer is dus niet meer eigenaar van alle productiemiddelen, maar de gebruiker ervan: een soort deeleconomie in de landbouw.

Het belangrijkste productiemiddel in de landbouw is grond: zonder grond geen productie. Tegelijkertijd speelt grond een belangrijke rol in verduurzaming. Het is nodig voor het sluiten van kringlopen, een gezonde vruchtwisseling en voor het eventueel verbreden van de bedrijfsvoering. De financiering van grond is een enorme uitdaging. De hoge koop- en pacht prijzen staan niet meer in verhouding tot het inkomen van de boer.

Eigenlijk zou er een groot maatschappelijk pachtbedrijf moeten komen, die pacht prijzen relateert aan de productieve waarde van de grond onder duurzame productiemethoden. Een pachtbedrijf die alle boeren kan bedienen die willen verduurzamen. Alleen met schenkgeld werken, gaat te langzaam. Maar hoe kunnen we beleggers interesseren om te investeren in grond die veel kost, maar relatief weinig pacht oplevert? Hoe financieren we die onrendabele top? Wie wil dit verlies nemen, of kunnen we dat 'verlies' omdenken naar een maatschappelijke winst? Als vervolg op mijn onderzoek, duik ik nog dieper in de fascinerende uitdaging van financiering in de landbouw, met de wens om dit grote maatschappelijke pachtbedrijf werkelijkheid te maken. Wie denkt er mee? 🌱

'Waardenscheppers' is een initiatief van Susan Drion. Susan onderzoekt alternatieve financieringsvormen in de landbouw voor haar masterscriptie in het kader van haar opleiding Organic Agriculture aan de WUR. Op haar website www.waardenscheppers.com een blogserie over het onderzoek inclusief portretten van de boeren.

Susan was voorzitter van het Slow Food Youth Network Nederland (2016-18) en stond in de Food100 lijst van 2017 en

2018. Nu verkennt ze voor Triodos en Stichting Grondbeheer nieuwe vormen voor het financieren van landbouwgrond. susan.drion@wur.nl

Films: 'Het land voor ons voedsel' en 'Future Farmers in the Spotlight'

'The Land for our Food': volg de jonge Engelse boer Gavin Bridger op zijn zoektocht naar land, zowel in eigen streek als in de rest van de EU waar hij andere jonge boeren spreekt. De film is in het Engels, maar ook beschikbaar in verschillende andere talen. Bekijk de film zelf op www.accesstoland.eu/-Videos- Op www.accesstoland.eu ook allerlei Europese initiatieven voor grondfondsen, startersbegeleiding en toegang tot land.

'Future Farmers in the Spotlight' laat in meerdere korte filmpjes de succesvolle start van jonge boeren zien. Joris van der Kamp en Juliane Haufe verkenden welke boerderij zij zouden willen starten door overal in Europa bij boeren te kijken. Volg hun zoektocht met 16 inspirerende verhalen uit Nederland, Duitsland, Griekenland en meer op www.future-farmers.net

De Meander: De twee-ledigheid van verantwoord bodembeheer

Om voortzetting van het sinds 1985 in Brummen gevestigde biologisch-dynamische landbouwbedrijf *De Meander* blijvend mogelijk te maken, verwierf Stichting Het Anker in Brummen in 2012 landbouwgronden en bijbehorende gebouwen uit een faillissement van Stichting Zonnehuizen. Gefinancierd werd dit – en wordt tot nog toe – door wat Henk Wansink en Marrie Nijssingh een ‘incrowdfunding’ noemen: financiering van direct betrokken klanten, vrienden, familie en biologische landbouwondersteuners. Deze hebben leningen en schenkingen ter beschikking gesteld. Er is een ‘Vrijmakerij’ voor de grond én de gebouwen. Doel van de Stichting: pogen om gronden uit het reguliere

economische marktverkeer te halen. Dit lukte al op bescheiden wijze door schenkingen: zo’n 2000 m² zijn ‘vrij’. Leners van leningen van 3, 5, of 10 jaar worden bij het bereiken van de vervaldatum verzocht om voor een zelfde periode te verlengen. Anders wordt afgelost doordat Stichting het Anker nieuwe leners voor het project interesseert. Bodembeheer bestaat dus op de Meander zowel uit de manier waarop de grond bewerkt wordt als uit de manier waarop deze beschikbaar gesteld wordt. Uiteindelijk gaat het om de ontmoeting: van grond, plant, dier, boer met burger, klant, collega, familie, landbouwliefebber, buitenlui, dwarsdenker, ondersteuner, visieontwikkelaar.

De Hooilanden: Hooilanden Landcoöperatie

Rondom boerderij De Hooilanden is de Hooilanden Landcoöperatie opgericht door melkveehouders Lodewijk Pool en Floor de Kanter, samen met enthousiaste inleggers. De Hooilanden Landcoöperatie U.A. wil de betrokkenheid van burgers met de Hooilanden vergroten en verantwoordelijkheid nemen voor het in stand houden van kleinschalige voedselproductie. Die verbondenheid met elkaar wordt via grond tot stand gebracht. De coöperatie geeft certificaten uit van 25.000 euro. Met de ingelegde middelen wordt grond aangekocht, die in eigendom komt van De Hooilanden Landcoöperatie. De grond wordt verpacht aan Boerderij De Hooilanden. Alle certificaathouders zijn lid van De Hooilanden Landcoöperatie U.A. Lodewijk vertelt: “Door in te leggen in de coöperatie ben je er me-

deverantwoordelijk voor dat de koeien op Boerderij De Hooilanden zoveel mogelijk in de wei lopen. Ook draag je bij aan een betere bodemvruchtbaarheid en goede biodiversiteit.” De pacht die wordt opgebracht door Boerderij De Hooilanden levert het jaarlijkse rendement op, dat de deelnemersontvangsten voor hum inleg in de Hooilanden Landcoöperatie.. Dit is 1,5 procent, vastgelegd door de ledenvergadering. www.dehooilanden.nl

Foto | Ernie Enkelaar

De Eemstuin: vrijkopen van kapitaalslasten

Waarom tuinders Liz Wijma en Jouke Anema de overname van de Eemstuin 'bankloos' financieren? "De Eemstuin is een biologisch-dynamisch groentekwekerij in Uithuizermeeden. Op dit stukje land in het noorden van Groningen telen we zo'n 60 verschillende gewassen. Elke vrijdag verkopen we de oogst van de week op de Vismarkt in Groningen. Veel zaadvaste rassen; enkel gebruik van bedrijfseigen compost; werken met de zaaikalender en directe verbinding met klanten zijn wat grepen uit de

werkwijze van de Eemstuin." Een jaar geleden werd bekend dat het aan Liz en Jouke was om de Eemstuin over te nemen. "Daarvoor zouden we 3,5 ton bij elkaar moeten krijgen om alles te kunnen financieren. In januari lanceerden we de crowdfunding, 'Eemstuin gaat door', dat was een groot succes! In een maand tijd wisten we meer dan 135.000 euro te verwerven door middel van leningen en donaties. Toen op naar de bank, voor het laatste gedeelte. Daar hadden ze veel kritiek op ons plan, terwijl

deze overal zo goed ontvangen werd! Ze wilden ons wel geld lenen, maar dan wel met hoge rente en allerlei voorwaarden. Na een lang traject besloten we niet verder door te gaan met de

bank en een nieuwe crowdfunding op te zetten. Deze actie heet: '1000 x 100' en is begin oktober van start gegaan. We zoeken 1000 mensen van wie we 100 euro kunnen lenen. Dit krijg je dan op basis van je leeftijd terug. De oudste mensen als eerste en de jongste mensen als laatste. We betalen per maand minimaal 5 x 100 euro terug. Ook mag je een tas met groente komen uitzoeken voor 15 euro." Liz is enthousiast. "Ik vind het niet moeilijk meer om deze actie te promoten en geld op te halen. Het voelt niet alsof we dit doen voor onszelf. We doen dit voor gezonde landbouw. Zodat iedereen straks begrijpt dat deze manier van landbouw de wereld goed doet. We vertellen mensen ook, dat bijna alle landbouwgrond

De Beersche Hoeve: 100% dochter van Coöperatie Odin

BD tuinders Gineke de Graaf, René Groenen en Teun Luijten plus Jeroen Benschop telen op de Beersche Hoeve zaadvaste rassen en groenten. En dat in een bijzondere constructie: ondernemers Gineke en René zitten met grondeigenaar Landgoed De Baest en Odin in een nieuwe samenwerking. De leden van Coöperatie Odin zijn samen eigenaar van De Beersche Hoeve bv. Traditioneel wordt een boerderij door

een vorige eigenaar vererfd aan één van de kinderen. Doordat deze de andere kinderen moet uitkopen, ontstaat er een grote financiële druk op het kind dat de boerderij erft. Zo moet elke generatie steeds opnieuw de waarde van het bedrijf opbrengen. Dit draagt er aan bij dat veel boeren kiezen voor grootschalige en niet-duurzame landbouw. Het eigendom van de Beersche Hoeve is 'geneutraliseerd' en

blijft generatie na generatie van de coöperatieleden. De ondernemers en medewerkers van De Beersche Hoeve zijn in loondienst van De Beersche Hoeve bv. Zo wordt een deel van de financiële druk van het bedrijf afgehaald. Hierdoor kunnen de boeren zich concentreren op biodynamische kwaliteit, in plaats van op grootschalige productie. www.debeerschehoeve.nl en www.odin.nl/over-odin/boerderij/

gefinancierd is door banken. Ze verdienen hier geld aan en ze zien grond als investering. Grondprijzen en rente worden hoger en hoger. Dat maakt het haast onmogelijk om de huidige landbouw te veranderen. Voor boeren wordt het steeds moeilijker het hoofd boven water te houden. Wij willen hier niet aan mee doen. Volgens ons is grond van iedereen, we moeten er samen van kunnen leven. En het aller belangrijkste is misschien wel: dat grond eerlijk en goed wordt gebruikt!" Meedoen? www.eemstuin.nl

Boek: De Kollenbloem

'De Kollenbloem' in het Oost-Vlaamse Sint-Lievens-Esse (Herzele) is een biologisch-dynamische boerderij waar landbouw wordt bedreven op mensenmaat. Hoe zij omgaan met grond lees je in 'De Kollenbloem: de kracht van voedende landbouw'. Alle opbrengsten gaan naar het vrijkopen van de Kollenbloem grond. Bestel het boek via www.kollenbloem.be/boek

De Oosterwaarde: betrokken klanten

Op de Oosterwaarde is de grond in erfpacht van een regionale landschapsstichting. Grond vrijkopen is dus geen optie, maar Tineke Bakker en haar samenwerkingspartners moesten bij de start in 1994 wel de gebouwen financieren, en dat was een flink bedrag. "Zelf hadden we vrijwel niets aan startkapitaal. We waren er volledig afhankelijk van of er anderen waren, die ons plan zagen zitten en wilden bijdragen aan de verwezenlijking daarvan. Zo hebben we ons ook opgesteld in een brief aan ons netwerk en daarbuiten: wij willen graag, kunnen het ook, maar hebben niets. Nu zouden we het crowdfunding noemen. Met een mix van leningen, schenkingen en borgstellingen konden we een grotere

lening bij de Triodosbank afsluiten om de bedrijfsgebouwen te kopen." Maar daarmee was het nog niet klaar. "Toen we nieuwbouw nodig hadden - zo rond 2008 - hebben we bouwleningen uitgegeven. Onze klanten en sympathisanten kunnen geld uitlenen in veelvoud van 1000 euro, voor onbepaalde tijd. Terug te vragen met wachttijd van 3 maanden. En met zelf te kiezen rente tussen 0 - 2,5%, of in plaats van rente: een jaarlijks etentje. Vooral dat laatste is populair. We hebben de bouw, zo'n 200.000 euro, voor het overgrote deel zo kunnen financieren, onze rentelasten liggen onder de 1%. Bovendien kwamen er spontaan ook schenkingen binnen naar onze eigen stichting die bij het be-

drijf hoort. In de loop van de jaren hebben we een aantal leningen afgelost, maar ook weer nieuwe erbij gevraagd. Deels ter vervanging, deels omdat er nog een stuk afgebouwd moest worden." Tineke kiest bewust: "Ons doel is ook niet om 100% af te lossen. De gebouwen houden als het goed is een groot deel van hun waarde, de rentelasten zijn laag, dus waarom zou je? Dit is in feite 'warm' kapitaal, net als je zelf bijvoorbeeld geld in je bedrijf hebt zitten wat je er niet uithaalt, zijn het nu je betrokken klanten die dat er in hebben zitten. Het terugvragen gaat gelukkig heel gespreid. Dat kunnen we, als het moet, opvangen met vervangende leningen of de rekening courant van de hypothecaire lening. We gaan in november overigens weer een nieuwe bouwleningactie starten omdat het oude boerderijgebouw aan een flinke verbouwing toe is. We zoeken hiervoor 24 mensen die 5000 willen inleggen. Interesse? Neem contact op met de Oosterwaarde! www.oosterwaarde.nl

Remeker: de Remeker Landcoöperatie

De Groote Voort is de boerderij die de Remeker kaas maakt. Jan Dirk van der Voort en zijn zoon Peter vertellen: "Ons bedrijf is constant in beweging, en daarvoor zijn altijd investeringen nodig. Grond is één van de belangrijkste investeringen, zeker nú met nieuwe wetgeving en visie van de politiek." De Remeker Landcoöperatie geeft certificaten uit van € 25.000 per stuk. We hebben voor dit bedrag gekozen om zo min mogelijk administratieve

rompslomp te generen. Met certificaten van € 1.000 krijg je misschien wel meer animo, maar ook veel extra werk. Wij richten ons heel bewust op de vermogende ideële beleggers. Deze beleggers kunnen een certificaat kopen en worden daarmee lid van de coöperatie. Het doel van de coöperatie is om land vrij te maken voor De Groote Voort. Ze koopt land op en verpacht dit aan de maatschap (Irene, Jan Dirk & Peter). De certificaathouders ontvan-

gen 1,5% rendement. Dit percentage is hetzelfde als de canon, het huurbedrag van het land, dat de maatschap betaalt aan de certificaathouders. De pachtprijs is dus het rendement over de investering. Er wordt gewerkt met een liberale pachtconstructie: de maatschap pacht voor periodes van zes jaar, mag de grond alleen zelf gebruiken en er zijn afspra-

ken gemaakt hoe het land onderhouden hoort te worden. Op deze manier is er al 4 hectaren land vrij gemaakt.

www.remeker.nl

Foto | Dave de Haan

Coöperatie met idealen

Deel jij onze liefde voor gezond en eerlijk eten? En voel jij je medeverantwoordelijk voor de wereld waarin we leven?

Steeds meer klanten worden mede-eigenaar van Coöperatie Odin en betalen minder aan de kassa. Doe je mee?

biologische foodcoop

Odin winkels vind je in Alkmaar, Amersfoort, Amsterdam (Bos en Lommer, Ceintuurbaan, Czaar Peterstraat, Westerpark, Zeeburg), Arnhem, Bergen, Breda, Delft, Den Haag, Dordrecht, Driebergen, Ede, Nijmegen, Oosterbeek, Utrecht (Adelaarstraat en Biltstraat), Velp, Voorschoten, Wageningen en Zutphen.

demeter

De aarde is van iedereen

Tekst | Annelijn Steenbruggen Beeld | Herman Smit

“De blanke man behandelt zijn moeder, de aarde, als koopwaar die hij kan uitbuiten en weer verkopen als goedkope bonte kralen. Zijn honger zal de aarde kaalvreten en slechts een woestijn achterlaten,” aldus indianenopperhoofd Seattle in de voorstelling 'De aarde is van iedereen'. Theatermaakster Nina Hartkamp is in de huid van Seattle gekropen en spreekt zijn oer-toespraak uit in de kleine zaal van Fruittuin van West in Amsterdam tijdens het Michaëlsfeest. Daarna vertelt biodynamisch boer David Borg-houts met een gezonde dosis humor hoe hij als Rotterdamse stadsjongen melkveehouder kon worden op vrije grond.

De performance is het initiatief van verhalenvertelster en grootmoeder Marjan Boontjes van Verteltheater De Wisseling. Ze maakt zich zorgen over de toekomst van haar kleinkinderen: hoe blijft de aarde een vitaal geschenk voor hen? Met deze voorstelling wil ze een hoopvolle en haalbare oplossing over het voetlicht brengen. Met grappige en waarachtige uitspraken van haar twee kleinkinderen rijgt ze de verhalen van Seattle en boer David aan elkaar: “Met mijn kleindochter Lizzy sta ik bij een snelstromende rivier. Oma, zegt ze, wat heeft de rivier een haast. Die gaat zeker naar het land waar geen water is.”

Marjan gaat in gesprek met de indiaan: “Ja, wij hebben haast. Gaat het ons nog lukken om een gezonde aarde door te geven aan onze kleinkinderen? Kinderen die zo wijs en vol vertrouwen zijn. Die er zo'n zin in hebben. Met het vrijmaken van grond bevrijden we de aarde. Deze vrijgemaakte grond mag nooit meer koopwaar zijn.” Het publiek is geraakt en blijft na de voorstelling nog even hangen om na te praten. De woorden van Seattle zijn na 150 jaar schrikbarend actueel, de zorgen van de grootmoeder invoelbaar en het dagelijkse werk van boer David zo hoopgevend concreet. ☺

www.dewisseling.nl

www.hermansmit.nl

Landgilde verbindt

Met Landgilde werken Warmonderhof-opleidingen, de BD-vereniging en Land & Co samen aan opvolging. Landgilde organiseert vraag en aanbod rond opvolging in de biologische en multifunctio-

nele landbouw, onder andere met een website vol vraag en aanbod: www.landgilde.nl. Ook voor begeleiding bij jouw zoektocht naar een plek, medewerker of een opvolger.

www.landgilde.nl

Nieuwe grond voor De Nieuwe Ronde

Bij De Nieuwe Ronde in Wageningen verbouwen tuinders Klaas Nijhof en Pieter Lammers, op twee verschillende locaties, groente voor zo'n 500 leden. Het jaarlidmaatschap laat de leden delen in de oogst, die ze zelf op het land komen oogsten. Belangrijk bij het concept van de Nieuwe Ronde is de locatie dichtbij de stad, niet altijd de makkelijkste plek om aan (betaalbare) grond te komen. Een deel van de grond wordt momenteel gepacht met een geliberaliseerd pachtcontract, een onzekere factor in

de bedrijfsvoering. Begin 2018 werd een aangrenzend perceel door Pieter aangekocht met financiering door de leden, waarmee de toekomst van het bedrijf van Pieter, en daarmee de toekomstige oogst voor de leden, werd veiliggesteld. De jaarlijkse rente, door iedereen zelf gekozen, is lager dan de geldende pachtprizen. Bovendien worden de leningen na 10 jaar volledig afgelost en draagt de aankoop op die manier ook bij aan de pensioenopbouw van Pieter.

Leer Onderneming Landbouw

Boer worden is een vak. Vakkennis kan je leren op je opleiding of door werkervaring op te doen op verschillende bedrijven. Boer worden is daarnaast ondernemer worden. Ondernemer wordt je door het te doen. Starten in de landbouw vereist echter flinke kapitaalsinvesteringen in grond en gebouwen. Oefenen op ondernemerschap zou ook kunnen op een Leer Onderneming Landbouw. Zoals boerderij LONK van de Warmonderhof: 18 ha startersplek voor enkele vierdejaars, met begeleiding van meerdere ervaren boeren. Dit is ook in Frankrijk populair, zie voorbeelden op www.reneta.fr. Of als een nieuwe tak op een bestaand bedrijf, bijvoorbeeld een tuinderij op een akkerbouwbedrijf. Zoals tuinderij de Stroom op Ekoboerderij De Lingehof: meedraaiend in de vruchtwisseling op het akkerbouwbedrijf, dus niet elk jaar op dezelfde plek. Of een nieuwe tak met kippenhouderij op een melkveebedrijf, met mobiele kippenrenen. Of als eigen teelten op een bestaand bedrijf, bijvoorbeeld teelt van wortelen op een akkerbouwbedrijf dat zelf dat jaar geen wortelen teelt. Daarnaast kan de jonge boer voor arbeidsspreiding ook werken voor de akkerbouwer, zoals bijvoorbeeld op het bedrijf Zonnegoed van Joost van Strien. Wil je meedoen? www.landgilde.nl

BD-Jong, de jongerenafdeling van de BD-Vereniging, bestaat uit jongeren in de leeftijdscategorie van 16 tot 35 jaar. Een kampeerweekend en meerdere lezingen en uitwisselingen per jaar kun je volgen op facebook.com/biodynamisch.jong

Toekomstboeren is een vereniging van veelal jonge starters in de agro-ecologische landbouw. De vereniging voor en door Toekomstboeren organiseert Boerenvuur bijeenkomsten, onderlinge uitwisseling en maakte met de BD vereniging samen de special 'Ruimte voor nieuwe boeren'. Wordt lid via www.toekomstboeren.nl

‘t Leeuweriksveld: Sociale driegeleding in de praktijk

Kathinka en Wouter Kamphuis beheren samen tuinderij 't Leeuweriksveld bij Emmen. De belangrijkste drijfveer voor de ontwikkeling van hun bedrijf is te vinden in hun enthousiasme voor de sociale inzichten van Rudolf Steiner.

Tekst | Kathinka en Wouter Kamphuis Foto | Dick Boschloo

Kathinka (Kiel, 1968) wist als jong kind al dat ze boer wilde worden. Ze volgde een landbouwopleiding op BD-boerderij de Dottenfelderhof bij Frankfurt en daarna nog een muziekstudie in Hamburg. Wouter (Almelo, 1968) rondde een vrije doctoraalstudie af in Wageningen over sociale driegeleding en landbouw. Toen de sociale driegeleding niet zomaar één, twee, drie te verwezenlijken bleek, besloot hij op zijn dertigste om boer te worden.

“We leerden elkaar kennen op een BD-boerderij in de Lüneburger Heide, in 1996. Na op diverse plekken in Duitsland en Nederland ervaring opgedaan te hebben, begon

Wouter in 2004 een eigen bedrijfje op gehuurde grond in de omgeving van Coevorden. Eind 2006 moest hij daar weg, maar kon gedurende twee jaar grond, gebouwen en machines huren van een boer in Orvelte. Ook kon hij de klanten overnemen (groenteabonnementen en boerderijwinkel). We gingen wonen in een eenvoudig vakantiehuisje op het erf en Kathinka kwam in het bedrijf. Na twee jaar hadden we genoeg van alle voorlopige situaties en wilden we onze eigen, vaste plek. Het bedrijf liep goed en de klanten waren tevreden, maar we hadden - ondanks jarenlang hard werken in de landbouw - geen cent eigen vermogen. Wat we wél hadden was het inzicht dat grond in een gezonde economie geen koopwaar kan zijn en dat het een opgave voor iedereen is om daar naartoe te werken. Zo vonden we de kracht om achtergestelde leningen te werven bij ieder die ons maar horen wilde. Daarbij beloofden we het bedrijf in de toekomst in een stichting onder te brengen, zodat het nooit meer verkocht kan worden. De bank ziet achtergestelde leningen als eigen vermogen, en gaf ons een hypothec om een boerderijtje bij Emmen te kopen. Hoera! Natuurlijk wel met veel te

hoge schulden, maar dat lossen we vanuit de sociale idealen later wel op, dachten wij. Dat “later” kwam in 2015, toen een grondstuk van 3 hectare dat we vanaf 2009 gepacht hadden, ons te koop werd aangeboden. We richtten Stichting Mensen voor de Aarde op en startten een crowdfundingactie “1000 x € 100”. Dat werd een succes: € 60.000 werd aan de stichting geschonken, € 40.000 waren renteloze leningen die deels waarschijnlijk niet afgelost zullen hoeven worden. In dit zelfde intensieve jaar ontstond op ons erf ook een initiatief voor een staatsvrije school. Daarmee hoopten we iets bij te dragen aan het ontstaan van een werkelijk vrij geestesleven. De school, 't Leeuweriksveld, heeft een jaar lang bestaan maar moest helaas eind december 2016 weer sluiten omdat er nog te weinig begrip bleek te zijn voor het belang hiervan.

Eén van Steiners inzichten, dat alleen in een driegelede samenleving kan worden gerealiseerd, is dat in een gezonde economie alléén een prijskaartje kan hangen aan werkelijke prestaties van mensen. Logisch toch? Anders wordt er immers geld betaald voor iets waar niemand een vinger voor

heeft uitgestoken. In de huidige economie echter, is álles voor geld te koop. 98% Van de geldtransacties die nu plaatsvinden betreft zaken die niet door menselijke inspanning tot stand gebracht zijn, zoals grond, arbeidskracht als zodanig (de arbeidsmarkt) en aandelen. Al dergelijke geldtransacties kunnen en moeten in de toekomst wegvallen. Het zelfstandige rechts- en geestesleven (die er beide als zelfstandige geleding nu nog helemaal niet zijn) gaan dan de beschikking over deze zaken regelen. Tot die tijd kunnen we, binnen de ongezonde structuur waar we allemaal inzitten, provisorische stapjes in de goede richting proberen te zetten.

Hoe willen wij nu verder? In de toekomst willen we graag vanuit Mensen voor de Aarde met andere bedrijven en grondbeheersstichtingen samenwerken. Iedere boer die zelf actief wil worden voor het ideaal om grond uit het economisch verkeer te halen, kan meedoen, of hij nu BD, eko of gangbaar is. Het gaat erom de grond echt vrij te maken van zijn financiële waarde. De ontstane voordelen komen voor zover nodig ten goede aan het bedrijf zelf, voor zover mogelijk worden ze via de stichting doorgegeven aan volgende projecten. Zo zou het toch moeten lukken om tenminste iets van de enorme potentie en belofte die de driegeledingsidee inhoudt, zichtbaar te maken? ☺

't Leeuweriksveld is een C.V. met beherend vennoten Wouter en Kathinka Kamphuis en stille vennoot Stichting Mensen voor de Aarde. De stichting brengt op dit moment 3 ha grond in, de overige 2,4 ha en erf en gebouwen zijn nu nog in het bezit van Wouter en Kathinka. Deze grond wordt in de toekomst ook overgedragen aan de stichting. De gebouwen worden bij het pensioen van Wouter en Kathinka verpacht aan een opvolger en na hun overlijden vererfd aan de stichting.

Van dromen naar daden:

vrije grond

Vrije grond staat voor 'vrijgekochte' grond. De grond is uit privé vrijgekocht en het eigendom is ondergebracht in een 'onsterfelijke' rechtspersoon, zoals een Stichting. Iemand moet eigenaar zijn. De economische waarde en het eigendom is buiten de handel en buiten vererving geplaatst: de grond is 'vrij'. Zo kan grond over de generaties heen biologisch-dynamisch beheerd worden. Tekst | Helmer Wieringa en Maria

van Boxtel Foto | Dick Boschloo

Je kan geen wortelen telen of koeien melken zonder grond. En de grondeigenaar heeft betaald voor het eigendom van die grond. Grond heeft daarmee financieel gezien twee kanten. Grond is nodig voor de exploitatie van een boerenbedrijf. Daarnaast zit er vermogen in grond. Deze twee kanten onderscheiden, is belangrijk als we nadenken over vrije grond. In alle initiatieven zie je dat er afspraken zijn tussen de grondgebruiker en de grondeigenaar. Bij de één is de scheiding strikt (BD-Grondbeheer met erfpacht), bij een ander zit het dichter bij elkaar (Landcooperatie).

Belastingen, jaarrekening, of bewaken dat grond vruchtbaar blijft: het bezit van grond kost geld. Dus ook vrije grond kost geld voor de grond-rechtspersoon. In alle initiatieven betaalt de gebruiker die grondkosten. Indirect betaalt de consument: deze grondkosten zitten in de productkosten. Dus ook met koopprijs (bijv. met je groente-abonnement) kun je indirect meewerken aan vrije grond.

Wie garandeert de investering in bodemvruchtbaarheid? De grond-rechtspersoon kan opleggen dat de grond vervolgens biologisch-dynamisch wordt gebruikt, met de Demeter-licentie als juridisch controlemid-

del. Dat doet bijvoorbeeld BD-Grondbeheer. Dan zou het investeren in de bodem logisch moeten zijn. Het investeren in BD kwaliteit moet de rechtspersoon zelf afspreken (en bewaken). En dat mag wettelijk: in erfpacht, pacht of grondgebruiksverklaring. Alle initiatieven vertrouwen op de BD-boer: door lage grondkosten moet er in de omzet ruimte zijn om te investeren in bodemkwaliteit.

Meer dan grond

Met vrije grond zijn we er nog niet. Aan grond zijn rechten verbonden. Je moet grond hebben om te mogen en te kunnen bouwen (veestal, bewaarschuur). Bij wie hoort dit 'recht'? BD-boeren hebben ook productierechten nodig, en in Nederland hebben deze rechten 'waarde', ze zijn handel: ze zijn een deel van het vermogen of de kapitaalgoederen geworden. Voor fosfaatrechten moet je als starter in Nederland flink betalen. Productierechten, mestrechten, milieuruimte en bouwrechten zijn een issue als je start of opvolgt. Hebben we ook BD-Productierechtenbeheer nodig?

Veel initiatieven gaan over grond, maar nauwelijks over gebouwen. BD-Grondbeheer ziet dat grond en erf met gebouwen bij elkaar horen: zij bezitten bij voorkeur ook de ondergrond van het erf. Gebouwen zijn via opstalrecht eigendom van de (erf)pachter en 'kosten geld'. Wat heb je aan vrije grond, als voor de gebouwen alsnog veel kapitaal opgebracht moet worden? Door het huidige fiscale systeem investeert een boer zijn winst voordelig in eigen grond

en eigen gebouwen. Bij de pensionering van de oudere boer, moet dat geïnvesteerde geld er weer uit om een pensioen te hebben. Vrije grond kan zelfs omgekeerd werken: het verleidt de boer om te investeren in gebouwen, voor meer handel, zorglandbouw of winkel 'om meer te verdienen' en als spaarpot voor pensioen. Als vrije grond leidt tot investeringen op het erf dan helpen we de continuïteit van de exploitatie niet echt. Leidt vrije grond dan tot nog een nieuw idee: participatie in gebouwen via BD-Gebouwenbeheer?

Van schenken naar lenen

Om grond vrij te kopen is veel geld nodig. Vanwege de hoge waarde gaat het aankopen van grond heel langzaam met schenkgeld. Veel nieuwe initiatieven werken daarom met leengeld. Obligaties, participaties en leningen versnellen het proces. Maar het zijn ook beleggingsproducten, die volgens fiscale regels rendement op moeten leveren. Leengeld leidt ertoe dat de pacht niet meer is gebaseerd op neutraliseren van de marktrente, maar dat de pacht die marktrente moet opbrengen! Bij leengeld ga je anders denken: ga je snel zijn en met een hypothecaire lening alvast de boerderij aankopen om later met inleg van de gemeenschap de lening weer af te betalen? Houdt je dan de al vrijgekochte grond goed gescheiden van de grond onder hypotheek, zodat er geen risico ontstaat? Allemaal lastige vragen waarmee de initiatieven worstelen.

Hoe kan je meedoen in de landbouw?

- Je kan biologisch-dynamische producten kopen van bedrijven die werken aan vrije grond, en zo bijdragen aan de langere termijn. Met je eigen kooppeld.
- Je kan deelnemen in het vermogen van een BD boerderij, met een eigen investering, aandelen in een coöperatie of participatie in een obligatielening. Je krijgt rendement voor je investering, soms in geld of soms in gezamenlijke gemeenschapsvorming. Dit kan met je eigen leengeld.
- Je kan deelnemen door te schenken. Met je eigen schenkgeld. Dat geld ben jij kwijt, maar je maakt er een voor jou belangrijk initiatief mee mogelijk. Kies voor vrije grond een stichting of coöperatie die dit tot doel heeft. Meerjarig schenken is fiscaal voordelig.

Nieuwe economie

De initiatieven doen iets wat niet gebruikelijk is, namelijk werken naar de neutralisering van de financiële grondwaarde en tegelijkertijd naar het opbouwen van de bodemvruchtbaarheid en daarmee bodemwaarde. En dat in een economisch systeem dat gericht is op opbouw van geldwaarde van grond! Waarop baseer je bij vrijkopen dan de waarde van grond? Geen waarde, agrarische waarde, verkeerswaarde? Nog lang niet alle vragen zijn beantwoord. BD-grondfondsen zijn een begin. Een BD-grondfonds kan minstens de verkeerswaarde neutraliseren, en is met een maatschappelijk doel in staat om de lange termijn te laten prevaleren. Dat kan een boerenbedrijf makkelijker overdraagbaar houden. En het geeft burgers de mogelijkheid om als gemeenschap 'om een boerderij heen' te gaan staan. Doe je mee?

Helmer Wieringa en Maria van Boxtel

zijn ondernemende adviseurs en werken samen met andere partners in Land & Co. Zij zijn mede-initiatiefnemer van Landgilde, het netwerk voor bedrijfsopvolging in de biologisch-dynamische landbouw. Maria is hoofdredacteur van deze Dynamisch Perspectief. "Anders financieren is nodig voor starters en groeiers. En om dat slim aan te pakken als sector, samen met de banken, daar heb ik ook lol in."

Wijsheid van Chief Seattle, 1854

Wie kan de lucht, het water en de aarde **bezitten?**

Tekst | Piet van IJzendoorn, voorzitter
BD-Vereniging Foto | Shutterstock

In de projectgroep 'Eigentijds Grondeigendom' heb ik altijd de lijn gevolgd dat de grond een common good is, een Gemeenschappelijk Goed dat niet verkocht kan worden. Het is helaas zo dat de positie van grond in de loop van de geschiedenis veranderd is, van gemeenschappelijk goed naar een kapitaalgoed, waarover een financieel rendement verwacht wordt. Grond wordt beschouwd als zekerheid voor een kapitaalinvestering en als alternatief voor andere investeringen. In onze westerse cultuur wordt grond een financiële speelbal. En zo walsen de financiële lasten over onze landbouw. Maar daar horen zij niet thuis.

Vergelijk een investering in landbouwgrond met het bestaan van een natuurgebied. Landbouwgrond wordt gekocht en verkocht en moet als economisch eigendom voldoende rendement opbrengen. Een natuurgebied bestaat, of een stuk grond wordt gekocht om het weer natuurgebied te laten worden. Zo wordt het een gemeenschappelijk goed. Ik kan nog wel bedenken dat de minderwaarde door de grondgebruiker vergoed moet worden als die de bodem in een productieproces 'verbruikt'. Zoals in de stelling 'de vervuiler betaalt'. Daar vind ik een pacht of rente gerechtvaardigd. Dan kan een kapitaalheffing functioneren als een soort schadevergoeding zodat de natuur hersteld kan worden. Maar als er een vorm van landbouw bestaat die gericht is op ontwik-

keling, die de aarde beter achterlaat? Dan gaat die last juist ten koste van de aardeontwikkeling.

Een cijfervoorbeeld

Laat ik dat illustreren met een cijfervoorbeeld. Mijn burens hebben de grond tussen 1990-2000 voor rond € 25.000/ha. gekocht. Deze is reeds 2 keer verkocht, de laatste keer, rond 2010, voor € 125.000/ha. Nog geen tien jaar geleden, in 2010, lag de

gemiddelde prijs van landbouwgrond (onbedekt, onverpacht) in Nederland rond de € 40.000/ ha. In 2018 praat je over gemiddeld € 60.000 per ha., zeggen de makers. Dat is een prijsstijging van gemiddeld 5% per jaar over die periode. Maar de verschillen binnen Nederland zijn enorm. Waar je in Oost-Groningen pakweg € 40.000 per ha. betaalt, tel je in de IJsselmeerpolders volgens vakblad 'De Boerderij' al gauw € 100.000 per ha. neer. Het gaat niet alleen om de kwaliteit van de grond, maar ook om de locatie. En dan de bestemming en de drang van projectontwikkelaars: zo hebben woningbouwplannen in de omgeving een enorme invloed. Verder is grond een beleggingsobject, dat zekerheid biedt voor de lange termijn. Wat er ook in de financiële wereld gebeurt - de grond blijft er liggen. Bij een rendementseis op kapitaal van rond 1 tot 2% over de 'financiële waarde' geeft dat bij een hectareprijs van € 100.000 per ha. een 'financiële druk' van € 1.000 tot € 2000 per ha. per jaar. Dat komt overeen met tussen 50% en 100% van de bruto tarweopbrengst. Dit geldt zowel voor gangbaar (opbrengst € 0,17/kg) als voor biologisch (opbrengst € 0,30/kg), want gangbaar levert meer kilo's op. Naast deze 'financiële grondlasten' zijn de toegerekende/ beweringskosten een zware last, minimaal € 600/ha. Het resultaat is een negatief saldo; d.w.z. dat de boer verlies lijdt als hij tarwe verbouwt. Die boer kiest dan noodgedwongen voor financieel hoogrenderend gewassen en ziet af van graanteelt, die

-broodnodig is voor de bodemvruchtbaarheid. De kapitaalrendementen en de andere kosten in de teelt en agro-industriële keten gaan zo ten koste van de boer en van de aarde.

De boer overleeft alleen als hij zijn grond jaren geleden heeft geërfd of voor een lage prijs heeft gekocht. Of als hij begint met hoog renderende werkzaamheden op zijn boerderij. Of hij verkoopt de grond op een financieel geschikt moment. Maar bij bedrijfsopvolging zijn er wettelijke regels, die bepalen er fiscaal wordt afgerekend op basis van de getaxeerde marktwaarde. Opvolgers hebben dus altijd te maken met hoge (fiscaal-) financiële lasten. Dit is een groot probleem, tenzij de grond al helemaal is vrijgekocht.

In de feodale middeleeuwen moest de horige boer 1/10 van zijn tarweoogst afdragen aan zijn leenheer. In onze tijd is de boer bij zijn 'leenheer' veel slechter af.

Je zou er anarchist van worden! En precies dát werd de Fransman Proudhon. In 1840 werd zijn boek "Wat is eigendom?" gepubliceerd. Eigendom is diefstal, vond hij. Geld verdienen met geld, zonder een activiteit in productieproces of dienst? Voor de landbouw zijn deze 'financiële grondlasten' een kostenpost, die voor een groot gedeelte het beheer van de aarde bepalen.

De boodschap van Chief Seattle

Niet veel jaren na Proudhon's boek, aan de andere kant van de wereld, verwoordde

Chief Seattle in 1854 hoe de Indianen naar de natuur kijken. Indianen zien de aarde als basis van hun bestaan. Zij voelen zich verantwoordelijkheid voor het voortbestaan van de overledenen en koesteren de toekomst van komende 7 generaties. Helaas: bij ons is niet de aarde leidend in ons handelen, maar het geld: het korte termijn financieel rendement en de aandeelhouders. Met de universele wijsheid van Chief Seattle kan opnieuw gekeken worden welke rol grondeigendom nu speelt in het geheel van onze huidige landbouw. Ik vind dat in het rendementsdenken de boer juist beloond moet worden voor zijn beheer van de aarde. De landbouw, de bedrijfsindividualiteit zie ik als ontwikkeling waarin het Geven, de zorg voor de bodem, leidend is.

Het mooie is dat het ieder weldenkend mens aanspoort om hier iets aan te doen. Dit inzicht steunt het bewustzijn dat we met z'n allen, Burgers en Boeren, het voedsel - de basis van het leven - weer in eigen handen moeten krijgen. Het is dan ook goed dat vernieuwende initiatieven in onze beweging breed gedragen worden. We werken mee aan de ontwikkeling van een nieuwe Cultuurperiode waarin het Leven, de Aarde en de uitgangspunten van Chief Seattle weer leidend worden. Om die verantwoordelijkheid kunnen we niet meer heen, of zoals Einstein stelde :

"De wereld is een gevaarlijke plek om te wonen; niet vanwege de mensen die kwaad willen, maar vanwege de mensen die daar niets tegen doen". ☺

Sektion für Landwirtschaft
Section for Agriculture
Section d'Agriculture
Seccion de Agricultura

Internationale jaarvergadering van
de biodynamische beweging.

Landbouw en economie

de boerderij en de wereld er om heen

Landbouwconferentie
6 – 9 februari 2019 in het Goetheanum
te Dornach, Zwitserland

Beeld: Jasminka Bogdanovic

Deze landbouwconferentie zal een platform zijn en een toekomstgerichte werkplaats, als inspiratie voor alle deelnemers bij het opnieuw vormgeven van de economie in verbinding met de landbouw.

De conferentie is openbaar en iedereen is welkom.

Informatie, programma en aanmelding:
www.sektion-landwirtschaft.org
landwirtschaft@goetheanum.ch

Met medewerking van o.a.:

Maaiana Knuth (Zimbabwe), Gerald Häfner (Duitsland), Änder Schanck (Luxemburg), Choitresh Kumar Ganguly / Manisha Kairaly (India), Helmy Abouleish / Mona Lenzen Abouleish (Egypte), Christoph Simpfendörfer (Duitsland), Aline Haldemann / Christian Butscher (Zwitserland), Jennifer Chang (Zuid-Korea), Boris Voelkel (Duitsland), Jacqueline Barin (Canada), Esteban Acosta Pereira (Mexico) Hermann Pohlmann (Duitsland), Claude Gruffat (Frankrijk), Ueli Hurter (Zwitserland), Volkert Engelsman (Nederland), Patrick Holden (Engeland)

Vereniging voor
Biologisch-Dynamische
Landbouw en Voeding

Weet je **deel** van een groter **geheel**

colofon

© 2018 Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding

Dynamisch Perspectief,
het ledenblad van de Vereniging voor
Biologisch-Dynamische Landbouw en
Voeding verschijnt vier keer per jaar.

nr 2018-4 ISSN 1389-7438
© BD-Vereniging

Redactie | Maria van Boxtel
(hoofdredacteur), Loes van Loenen
(bladmanager), Luc Ambagts, Wim Goris,
Andries Palmboom

Contact | redactie@bdvereniging.nl

Het volgende nummer verschijnt
op 24 maart 2019 en heeft als thema
Landbouw en Kosmos. Sluitingsdatum
kopij 20 januari.

Aan dit nummer werkten mee | Jan
Saal, Piet van IJzendoorn, Kalle Heesen,
Helmer Wieringa, Petra Derkzen, Annelijn
Steenbruggen, Ellen Winkel, Ilse Beurskens-
van den Bosch, Roland Groskamp, Susan
Drion, Maria van Boxtel, Monique Hospers-
Brands, 't Leeuwerviksveld, Remeker, De
Hooilanden, De Eemstuin, Oosterwaarde,
De Nieuwe Ronde, De Meander, Dick
Boschloo, Olav Kaspers, Simeon
Noorlander, Hans van Asch, Herman Smit,
Olav Kaspers, Ernie Enkelaar

Coverfoto | Dick Boschloo

Vormgeving | Gerda Peters, Fingerprint

Adverteren | bdvereniging.nl/adverteren

ledenservice

De BD-Vereniging werkt aan de
ontwikkeling van de biologisch-
dynamische landbouw en voeding
met uitwisseling, scholing,
onderzoek, advies en publicaties.

Contributie per jaar Normbijdrage
€ 50, steunbijdrage € 75,
minimumbijdrage van € 40 (naar
keuze). Jongeren (t/m 23 jaar)
en studenten (t/m 27 jaar): 50%
korting. Beroepslid (voor boeren,
winkeliers, onderzoekers, etc.):
€ 120, € 180, of € 100. Opgave
via bdvereniging.nl.

Initiatief De BD-Vereniging is
een initiatieforganisatie. Als je
zelf iets wil organiseren is in de
meeste gevallen medewerking van
de vereniging vanzelfsprekend.
De medewerking kan bestaan uit
advies, een financiële bijdrage, hulp
bij de publiciteit, of samen op zoek
gaan naar wat jij nog nodig hebt.

Bureau BD-Vereniging

Costerweg 1D
6702 AA Wageningen
bdvereniging.nl
bureau@bdvereniging.nl
0850 609044
IBAN: NL77TRIO 0212188771
t.n.v. Ver voor BD-landbouw

Bestuur Piet van IJzendoorn
(voorzitter), Derk Klein Bramel
(secretaris), Maria van Boxtel
(penningmeester), Karin Stolk (BD-
jong), Marteniek Bierman, Maria
Inckmann-Van Gaalen

Medewerkers Luc Ambagts
(beleid en projecten), Bram Gordijn
(administratie en secretariaat).

Schenkingen en legaten Dankzij
de warme steun van veel mensen,
in de vorm van giften en legaten,
werkt de BD-Vereniging aan de
ontwikkeling van de BD-landbouw.
De vereniging is een Algemeen nut
beogende instelling (ANBI).

Schenkingen en legaten zijn
vrijgesteld van schenkings- of
successierecht. Uw gift is welkom
op NL77TRIO 0212188771 t.n.v.
Ver voor BDlandbouw.
Wilt u ons opnemen in uw
testament of wilt u meer
informatie over (periodiek)
schenken? Belt of mailt u dan
met het bureau: 0850 609044,
bureau@bdvereniging.nl.

BD-beroepsontwikkeling Leden
die met collega's in gesprek willen
over de ontwikkeling van hun werk
kunnen via het bureau contact
opnemen met Luc Ambagts.

BD-Jong Activiteiten voor en door
jongeren. Voor info, neem contact
op met Karin Stolk via bdjong@
bdvereniging.nl

BD-preparaten en materialen
daarvoor zijn te bestellen via
www.debeerschehoeve.nl
of 06 36581305.

Van kringloop naar opwaartse spiraal

Ontmoet alle organisaties uit de
biologisch-dynamische landbouw op
het **Demeterplein** op de **Bio-beurs**

23 en 24 januari
IJsselhallen Zwolle

Vereniging voor
Biologisch-Dynamische
Landbouw en Voeding

DYNAMISCH PERSPECTIEF

**BIOLOGISCH LAND MOET
BIOLOGISCH BLIJVEN**

HELP MEE!

**KOOP EEN VIERKANTE METER GROND VRIJ
VOOR NU EN DE VOLGENDE GENERATIES**

Hansketien
geitenboerderij

KOM IN ACTIE EN DONEER

KIJK VOOR MEER INFORMATIE OP:

WWW.GRONDVRIJKOPEN.NL

Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding